

ДО 80-річчя ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

УДК 929+94(477)

*Роман ПОДКУР**

«Наша партія є державною партією, партія, що керує державою...»: виконавець рішень Компартії полковник держбезпеки В. Майструк

На підставі архівно-кримінальних справ репресованих громадян та матеріалів службового розслідування досліджується участь полковника державної безпеки Володимира Майструка у проведенні масових репресивних акцій під час Великого терору. На його прикладі розкрита координація зусиль військової прокуратури, КДБ при РМ УРСР та СРСР, МВС СРСР й УРСР під час проведення службових розслідувань стосовно співробітників органів держбезпеки, причетних до тортур над заарештованими та фальсифікації кримінальних справ у 1937–1938 рр., з'ясовано варіанти їхнього покарання у 1939–1960-х рр.

Ключові слова: В. Майструк, органи державної безпеки, політичні репресії, НКВС, реабілітація.

* *Подкур Роман Юрійович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.

У сучасній історіографії Великого терору 1937–1938 рр. почав формуватися новий напрям дослідження. Історики вивчають не лише механізм реалізації державного терору, його жертви, участь вищого політичного керівництва СРСР та УРСР в організації масових каральних акцій, аналізують статистичні показники. Сьогодні об'єктом дослідження стали безпосередні виконавці каральних акцій – співробітники обласних і районних апаратів держбезпеки і НКВС.

Донедавна фокус дослідницької уваги цієї проблеми обмежувався або постатями керівників органів державної безпеки союзного чи республіканського рівня, їхньої ролі у створенні та функціонуванні системи державного терору у СРСР, або підготовкою біографічних довідників співробітників ВНК–ОДПУ–НКВС–МДБ–КДБ¹.

Основними джерелами для написання праць були документи вищих партійно-радянських органів, листування, партійні реєстраційні бланки, автобіографії, особові й архівно-кримінальні справи, накази по особовому складу тощо.

Починаючи із 2015 р., згідно з Законом України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»², вчені отримали доступ до фонду особових справ співробітників органів державної безпеки, що

¹ *Петров Н.В., Скоркин К.В.* Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник / Об-во «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ; под ред. Н. Г. Охотина и А. Б. Рогинского. – М.: Звенья, 1999. – 504 с.; *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954: Справочник. – М.: Звенья, 2010. – 1001 с.; *Петров Н., Янсен М.* «Сталинский питомец» – Николай Ежов. – М.: РОССПЭН, 2008. – 447 с.; *Золотарёв В.А., Стёпкин В.П.* ЧК–ГПУ–НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919–1941. – Донецк: Алекс, 2010. – 512 с.; *Золотарьов В.* Чекісти 20–30-х: матеріали до біографічного словника / З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – № 1. – С. 168–171; *Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А.* Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К.: Стилос, 2002. – 468 с.; *Золотарьов В.* ЧК–ГПУ–НКВС на Харківщині: люди та долі. 1919–1941. – Харків: Фоліо, 2003. – 477 с.; *Золотарьов В.А.* Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Харків: Фоліо, 2004. – 366 с.; *Шаповал Ю.І., Пристайко В.І., Золотарьов В.А.* ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – 608 с. та ін.

² Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 26. – Ст. 218.

був одним із найбільш закритих документальних джерел. Для дослідження державного терору радянської доби важливо зрозуміти особистість співробітників державної безпеки, їхнє походження, освіту, шляхи потрапляння до органів ВУНК-КДБ, умови кар'єрного зросту.

В архівних підрозділах органів держбезпеки зосереджувалися особові справи співробітників гласного складу; секретних співробітників (розвідників (зовнішнє спостереження), співробітників політичного контролю, перлюстрації кореспонденції тощо)) і справи співробітників, зарахованих до: а) діючого резерву; б) резерву; в) запасу.

До категорії гласних співробітників належали керівний склад, військовослужбовці, вільнонаймані особи. В особовій справі сконцентровані матеріали з прийому на службу (анкети, автобіографії, документи про колишню трудову діяльність, характеристики, фотографії, заяви); документи спеціальних перевірок; матеріали про проходження служби (рапорти, приписи, характеристики, атестації, довідки про нагороди, стягнення, подання на присвоєння військових звань, зайняття посади, послужні списки); документи зі службового розслідування вчинків співробітників (скарги, рапорти, пояснювальні записки, протоколи допитів військовослужбовця і свідків, засідань комісій, висновки); матеріали із призначення пенсій, звільнення з органів держбезпеки. Подібний перелік документів особової справи зберігався при переведенні співробітника у резерв чи запас. До справи лише долучалися документи про сфери використання співробітника у мирний чи воєнний період.

Одним із базових документів особової справи співробітника органів держбезпеки була «Анкета спеціального призначення», що нараховувала понад 100 самих різноманітних питань. Крім традиційних біографічних даних, вимагалось подати відомості щодо світоглядних переконань, ставлення до опозиційних партій і рухів, наявності компрометуючих матеріалів на близьких родичів. Аналогічним чином необхідно було описати життєвий шлях батьків, дружини або чоловіка, братів і сестер. Викладені в анкеті відомості детально перевірялися через запити співробітниками відділу кадрів органів держбезпеки. Результати від-

кладалися в особовій справі у вигляді інформацій регіональних відділів/управлінь держбезпеки, що проводили перевірку життєвих подій у біографії вказаних осіб, загальної довідки про результати проходження спецперевірки.

До числа обов'язкових документів особової справи також належить послужний список. За своїм спрямуванням, при наявності розгорнутих анкет, він мав би відображати кадрові переміщення посадової особи в системі спецслужб. Однак і в послужному списку значне місце (27 із 32 пунктів) приділялося з'ясуванню біографічних моментів, минулій роботі, можливих зв'язків із колишніми політичними партіями і рухами, опозиційними колами у середовищі більшовицької партії. Далі у послужному списку подавалися відомості про переміщення співробітника з тієї чи іншої посади, зазначався внутрішній нормативний акт (наказ, розпорядження), згідно з яким воно здійснене. Також фіксувалася інформація про заохочення співробітників органів державної безпеки (нагородження орденом, почесною грамотою, іменною зброєю, відзначення у наказі, матеріальне заохочення, вручення цінного подарунку тощо). Ця інформація надає уявлення не лише про окремі віхи діяльності співробітника, а й дозволяє простежити окремі операції органів держбезпеки в масштабах всієї країни, певною мірою з'ясувати їхні результати³.

Обов'язковим елементом кожної особової справи є санітарно-статистична карта, що відображає основні фізичні параметри співробітника, стан його здоров'я, наявність спадкових та інших захворювань. Вже у 1930-х рр. при визначенні стану здоров'я співробітника спецслужби робилися перші кроки щодо його психологічного тестування, а на основі цього – придатності до служби.

Особова справа співробітника значною мірою комплектувалася за рахунок різноманітних характеристик й атестацій. Вони готувалися співробітниками кадрових підрозділів спільно із начальниками відповідних відділів, де служив співробітник.

³ ГДА СБ України, м. Хмельницький, спр. 2833; ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 3–11.

Подібні документи затребувалися під час службових перевірок, переміщення з посади на посаду, відзначення подяками, урядовими і відомчими нагородами.

В особовій характеристиці стисло розкривалися наступні позиції: партійність і стаж, соціальне походження співробітника та його батьків, освіта, стан здоров'я, «загальний політичний розвиток», «робота над собою» (політосвіта, самоосвіта, виправлення помилок у спілкуванні із колегами), ступінь участі в громадській і партійній роботі, особистий побут, знайомство і стосунки із людьми, що його оточують.

Особову характеристику доповнювала службова: ставлення до виконуваної роботи, працездатність, інтенсивність роботи, ступінь знайомства із галузями «чекістської роботи», схильність і бажання працювати в тій чи іншій її галузі, досвідченість, кмітливність, вміння орієнтуватися в оперативній обстановці, ініціатива, точність і швидкість виконання завдань, світогляд, здатність до навчання нових чекістських кадрів, участь у проведенні конкретних операцій.

Тому архівна особова справа полковника держбезпеки В. Майструка, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, стала важливим історичним джерелом для написання статті, що пропонується увазі читачів.

Цікавим джерелом для дослідження прихованих механізмів реалізації масових репресивних операцій у 1937–1938 рр. стали матеріали службового розслідування щодо порушення діючої нормативної бази співробітниками державної безпеки та членами міжрайонних оперативно-слідчих груп. Так, у постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. вище партійно-радянське керівництво СРСР звинуватило співробітників органів НКВС у порушенні постанов політбюро ЦК ВКП(б) та відомчих нормативних документів, що регламентували проведення масових операцій у 1937–1938 рр. Ще до усунення М. Єжова з посади наркома внутрішніх справ СРСР та після цього арештували переважну більшість керівників наркомату внутрішніх справ УРСР, начальників обласних УНКВС, декількох співробітників, що входили до «довіреного кола» кожного очільника регіонального управління. Слідчі опитували співробітників про

факти порушення «соціалістичної законності», робили виїмку документів, службового листування, наказів УНКВС, вимагали написання пояснювальних записок, рапортів від фігурантів службового розслідування із роз'ясненням мотивів їхніх дій тощо. На основі цих матеріалів писалися висновки про результати службового розслідування. На їхній підставі вищі посадові особи НКВС СРСР та УРСР ухвалювали рішення або про відкриття кримінальної справи із подальшим засудженням військовим трибуналом порушників «соціалістичної законності», або про адміністративне покарання із подальшим переведенням до інших УНКВС СРСР–УРСР на нижчі або рівноцінні посади, або до неоперативних підрозділів, або у розпорядження ГУТАБ НКВС СРСР.

Біографія Володимира Федоровича Майструка була типовою для значної частини кадрового складу державної безпеки стосовно соціального походження, шляху потрапляння в органи ДПУ, рівня освіти. Він народився 27 листопада 1903 р. у невеликому містечку Проскурові Подільської губернії (нині м. Хмельницьке Хмельницької обл.). Його батько Федір Семенович Майструк походив із с. Митинці (нині Красилівський район Хмельницької обл.). Але батрацьке господарство не забезпечувало навіть мінімальний прожиток родини. Тому він спочатку працював на будівництві дороги Проскурів–Старокостянтинів конюхом, а потім залишився обслуговувати її робітником-ремонтником. Матір – Антоніна Семенівна Майструк – була донькою пічника із м. Проскурів, родина володіла селянською хатою та городом у 0,10 га. До одруження вона працювала найманою робітницею. Згодом була домогосподаркою, виховувала дітей. Померла у 1930 р. у віці, за висловом її сина, «приблизно 50 років». Власності, окрім глинобитного житла, родина не мала. Матеріальний стан і місце роботи батька дозволили його синучекісту зазначити власне «пролетарське походження».

Один із братів – Григорій Федорович Майструк – працював телеграфістом на залізничній станції Проскурів, помер у 1922 р. від тифу. Однак у автобіографії В. Майструк постійно зазначав факт затримання брата у 1920 р. під час звільнення м. Проскурова від «петлюрівців» особливим відділом однієї із частин

Червоної армії. Він підкреслював, що брата тримали під вартою всього кілька днів і після звільнення він знову виконував службові обов'язки телеграфіста «без наслідків». Інший брат – Пилип – до 1930 р. навчався у Київському будівельному інституті, був комсомольцем, згодом служив в одній із частин РСЧА. Брат Василь після служби у Червоній армії працював у воєнізованій охороні на залізниці, у складі підрозділу РСЧА загинув у 1944 р. під час боїв у Польщі. Ще один брат – Олександр – служив в Червоній армії. Сестри Марія, Пелагея, Ольга вийшли заміж і займалися домашнім господарством.

Варто зауважити, що Володимир Майструк в автобіографії не зазначав точних років народження братів і сестер. Ймовірно, що він їх не знав. Але вражає відсутність родинних зв'язків. У автобіографії, датованій 22 червнем 1940 р., він писав:

«Зв'язку із братами і сестрами [...] не маю із 1930–1932 рр.»⁴.

Це співпало із направленням його на службу до органів державної безпеки. Така поведінка у середовищі чекістів не була поодиноким випадком. Вхідження до замкненого чекістського середовища часто змушувало до обмеження позаслужбових контактів із «зовнішнім світом».

До 1915 р. В. Майструк навчався у церковно-приходській школі, потім вступив до Проскурівського комерційного училища (у 1917–1918 рр. реорганізоване на трудову школу). У 1922 р. че-

Володимир Федорович
МАЙСТРУК.

⁴ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 56–57.

рез матеріальну скруту він залишив сьомий клас школи і почав працювати шляховим робітником-ремонтником. У 1924–1925 рр. вступив учнем-добровольцем до музичної команди 1 кавалерійського полку Червоного козацтва, що дислокувався у Проскурові. У 1925 р. його призвали до лав Червоної армії, служив у 134 Придністровському полку. Під час військової служби закінчив річну школу молодшого командирського складу, став кандидатом у члени ВКП(б), займав посаду полкового бібліотекаря. Очевидно, на останній посаді він набув певного досвіду пропагандистської роботи, оскільки після демобілізації у 1927–1931 рр. працював партійним пропагандистом. Він поспідовно обіймав посади шатного пропагандиста Проскурівського окружкому КП(б)У (листопад 1927 – лютий 1928 рр.), завідувача агітаційно-пропагандистського відділу Проскурівського райкому КП(б)У (лютий 1928 – березень 1929 рр.), інструктора агітаційно-пропагандистського відділу Проскурівського окружкому КП(б)У (березень–червень 1929 р.). Для підвищення кваліфікації В. Майструка відправили на тримісячні курси пропагандистів при ЦК КП(б)У, після їх закінчення він керував партійною освітою Проскурівського окружкому КП(б)У (серпень 1929 – вересень 1930 рр.). У вересні 1930 – червні 1931 рр. став завідувачем агітаційно-масового і культурно-пропагандистського відділу відповідно Волковинецького і Деражнянського райкомів КП(б)У.

Служба в армії, членство у партії (1928 р.), успішна партійна робота зумовила поступове кар'єрне зростання В. Майструка. Переконавши місцевих партійних керівників у відданості «комуністичному світлому майбутньому», В. Майструк у 1931 р. отримав шанс навчатися у Харківському інституті комуністичної освіти (нині Харківська державна академія культури). Після завершення підготовчого курсу вступив на перший курс філософсько-атеїстичного факультету. Але партійні чиновники перервали його «філософські устремління», й у березні 1932 р. направили на навчання до Центральної школи ОДПУ СРСР. Після успішного завершення навчання із позитивною атестацією у березні 1933 р. його призначили заступником начальника політвідділу МТС по ОДПУ у с. Титусівка Козятинського

району Вінницької області, де він працював до 1935 р. Подібна посада була легендованою, оскільки, відповідно до штатного розпису, його посада називалася «заступник по організаційних або загальнопартійних питаннях». На цю посаду призначали чекістів, які або мали вже досвід роботи, або тих, хто проявив себе під час навчання і мав практику низової партійної роботи. Він підпорядковувався обласному відділу ДПУ УСРР.

Оскільки політвідділи МТС були надзвичайними партійними органами⁵, то діяльність заступника начальника політвідділу МТС по ОДПУ спрямовувалася на виявлення антирадянського і контрреволюційного елементу у зоні відповідальності машинно-тракторної станції. Його завданням також було створення агентурної мережі у бригадах МТС і селах, збирання інформації про настрої робітників, колгоспників, одноосібників, сільської інтелігенції, місцевих активістів, компрометуючих матеріалів на комуністів для комісій по «чистці партії», контроль за виконанням хлібозаготівлі та інших господарсько-політичних кампаній. Фактично він виконував обов'язки районного уповноваженого ДПУ. Це був тимчасовий вихід, позаяк не всі райони радянської України мали районні апарати органів державної безпеки.

Проблема взаємовідносин між начальниками політвідділів МТС з їхніми заступниками по ОДПУ регламентувалася спеціальною директивою ДПУ УСРР і політсектору МТС наркомату землеробства УСРР від 17 червня 1933 р. Вона, зокрема, роз'яснювала, що заступник начальника політвідділу по ОДПУ

«маючи головним завданням агентурне виявлення і своєчасну ліквідацію контрреволюційного активу й антирадянських елементів в МТС, колгоспів, що вона обслуговувала, проводить свою роботу у тісному контакті із начальником політвідділу».

Водночас, у директиві підкреслювалося, що заступники по ОДПУ зберігали повну самостійність в оперативній роботі і про її результати вони повинні усно інформувати начальників по-

⁵ Зеленин *И.Е.* Политотделы МТС – продолжение политики «чрезвычайщины» (1933–1934 гг.) // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 42–61.

літвідділів. Останнім наказали врахувати специфіку оперативного-чекістської роботи їх заступників по ОДПУ⁶.

Але конфлікти між політвідділами та райкомами партії все більше загострювалися через фактичне двовладдя у районі. Тому постановою пленуму ЦК ВКП(б) (25–28 листопада 1934 р.) політвідділи МТС були реорганізовані у звичайний партійний осередок, що підпорядковувався райкому партії⁷. Колишні заступники начальників політвідділів МТС по ОДПУ стали легальними співробітниками апарату держбезпеки реорганізованого обласного УНКВС.

В. Майструка у лютому 1935 р. направили помічником уповноваженого районного відділення НКВС Томашпільського району Вінницької області. У службовій атестації при призначенні на посаду зазначалося:

«[...] швидко орієнтується в оперативній роботі, політично розвинутий, ідеологічно витриманий, користується авторитетом, повністю відповідає посаді, яку обіймає, і заслуговує на підвищення»⁸.

Начальник райвідділу НКВС Томашпільського району Захваткін в атестації за 25 лютого – 15 квітня 1935 р. зазначив, що упродовж півтора місяці В. Майструк відновив роботу агентурної мережі (налічувала 66 агентів масового освідомлення), особисто зустрівся із 25 агентами, охопив резидентами 50 агентів. У Комаргородській МТС він виявив факти шкідництва та наявність значних державних збитків, підготував матеріали на проведення арештів винуватців. Також зауважена особливість роботи В. Майструка – поєднання оперативної роботи із проведенням політичних кампаній. Ця особливість стала основою у його подальшій керівній роботі.

У січні–липні 1936 р. він провів ревізію агентурної мережі та вилучив 45% агентів як «баласт», відкрив 6 справ-форму-

⁶ Зеленин *И.Е* Сталинская «революция сверху» после «великого перелома». 1930–1939: политика осуществления, результаты. – М.: Наука, 2006. – С. 147.

⁷ О политотделах в сельском хозяйстве // Правда. – 1934. – 29 ноября.

⁸ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 13.

лярів, завербував 2 агентів, облікував 340 осіб колишніх куркулів, антирадянського елементу. Також В. Майструк завершив справу по крадіжках на пункті «Заготзерно», і, згідно із законом від 7 серпня 1932 р., було арештовано 6 осіб. Цілком ймовірно, що крадіжки мали місце, але обтяжуючою обставиною було соціальне походження арештованих – «колишні торговці» і «куркулі».

Йому вдалося реалізувати власну агентурну розробку «Очковтиратели» – так назвав В. Майструк «контрреволюційну групу» у колгоспі ім. Сухомлина. Її керівником начебто був колишній член партії Колесник. Виявив також «групу антирадянського елементу» у с. Ракове, яка займалася «систематичними господарськими злочинами». Оскільки В. Майструк не бачив можливості «політичної прив'язки» до цих злочинів – матеріал був переданий районному прокурору для подальшого розслідування.

Через так звані «профілактичні перевірки» із залученням агентури він запропонував зняти із посади керівників декількох колгоспів, які виявилися бездіяльними і представниками «соціально чужого елементу». За агентурними матеріалами також звільнили двох завідувачів фермою, чотирьох конюхів, завідувача господарством МТС, затримано двох осіб, які втекли із місць ув'язнення. Отримані агентурним шляхом компрометуючі матеріали передали до райвідділу міліції, що позбавило 94 осіб можливості отримати паспорт і прописку. Упродовж наступного півріччя В. Майструк у складі слідчої групи розслідував групову справу на п'ятьох осіб, долю яких вирішувала Особлива нарада, проводив слідчі дії по 9 справах на троцькістів-одинаків, із них чотирьох засудили, стосовно інших – справи знаходилися на стадії судового розгляду. Здатність В. Майструка самостійно проводити слідство із відповідними політичними звинуваченнями зумовила його позитивну атестацію начальником 4 відділу УДБ УНКВС по Вінницькій області А. Симховичем⁹.

На посаді помічника уповноваженого районного відділення НКВС Томашпільського району він зустрів початок Великого

⁹ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 9179, арк. 24–28.

терору. Хоча у 1936–1937 рр. у дострокових атестаціях В. Майструка пропонувалося призначити начальником одного з районних відділів НКВС, а Вінницький обком партії 28 червня 1937 р. навіть погодив його кандидатуру на посаду начальника Оринінського райвідділу НКВС¹⁰, але керівництво вирішило забрати перспективного співробітника в обласний апарат. У листопаді 1937 р. його призначили начальником відділення 4 (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС по Вінницькій області, що займався оперативною розробкою політичної опозиції (троцькісти, націоналісти, духовенство). Таке призначення було зумовлене необхідністю кадрового посилення цього напрямку, оскільки це був один із «завантажених» слідчою роботою відділів УДБ УНКВС по Вінницькій області.

Він керував роботою слідчої групи, що розслідувала діяльність троцькістської контрреволюційної організації в обласному партійно-радянському апараті та антирадянського осередку «правих» у профспілці. Результатом його роботи стало

«поголовне визнання вини більшістю обвинувачених» (так у тексті. – *Р. П.*).

Він особисто отримав від 22 арештованих визнання про контрреволюційну роботу. Заступник начальника УНКВС по Вінницькій області І. Морозов 14 грудня 1937 р. зауважив:

«Записані ним протоколи відзначаються гарною якістю і глибиною, всебічно розкривають антирадянську підривну діяльність обвинувачених. Ці свідчення надали можливість широко розгорнути справу і нанести сильний удар по троцькістському підпіллю Вінницької області. У цій справі арештовано понад 80 осіб. Більшість із них засуджено Військовою колегією [Верховного Суду СРСР] за першою категорією (розстріл – *Р. П.*). Нині працює по викриттю троцькістсько-диверсійного осередку на Вінницькій електростанції»¹¹.

Навантаження на слідчих дійсно було значне. Так, у січні-червні 1937 р. співробітниками 4 (секретно-політичного) відділу в області було арештовано 240 «троцькістів» і «правих». Проте начальник УНКВС по Вінницькій області М. Тимофеев

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 9179, арк. 46.

¹¹ Там само, оп. 1, спр. 9179, арк. 32.

стверджував, що всю «обласну верхівку» ще не арештували. Він просив санкції на арешт керівників відділів Вінницького обкому КП(б)У Н. Баруна (арештований 27 червня 1937 р.), Я. Гібера (арештований 25 червня 1937 р.)¹². Останні проходили за свідченнями завідувача агітаційно-пропагандистського відділу Вінницького обкому КП(б)У Ф. Самутіна і члена ЦК КП(б)У М. Кілерога – учасників «польсько-українсько-троцькістського блоку»¹³.

Згодом лише у справі «Вінницької обласної троцькістської організації» арештували 91 особу, серед них п'ятьох завідувачів відділів Вінницького обкому КП(б)У, шістьох секретарів окружкомів, міськкомів і райкомів КП(б)У, 10 відповідальних партійних працівників, шістьох працівників партійної преси, одного секретаря Вінницького обкому ЛКСМУ, завідувачів відділів обкому ЛКСМУ, трьох секретарів райкому ЛКСМУ, двох працівників комсомольської преси, 13 керівників обласної і районної ланки радянського апарату. Із них 50 осіб засудила Військова колегія Верховного Суду СРСР. По лінії «української націоналістичної контрреволюції» вінницькі чекісти станом на 10 січня 1938 р. «ліквідували» 15 організацій, 55 повстанських осередків, 7 диверсійно-терористичних груп. Їх начебто сформували розвідувальні органи Польщі, Румунії, Німеччини. Так, до складу «боротьбістського Центру» цих організацій входили 32 відповідальних працівники обласних установ, 4 працівників Вінницького обкому і окружкомів КП(б)У, 6 секретарів райкомів КП(б)У, 5 голів райвиконкомів, 8 вчителів, 13 селян¹⁴.

¹² Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / редакція тому: Л. М. Спідінова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; упоряд.: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, І. Г. Паламар, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – С. 136, 460. Згодом названі особи були реабілітовані.

¹³ Див.: *Васильєв В.* Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – Кн. 2. – С. 313–314.

¹⁴ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 39, арк. 205–206.

У так званому розслідуванні більшості із цих справ особисто брав участь В. Майструк. Саме за «успіхи у слідстві» заступник начальника УНКВС по Вінницькій області І. Морозов пропонував достроково присвоїти В. Майструку спеціальне звання «лейтенант державної безпеки»¹⁵.

У 1938 р. останній розслідував діяльність «антирадянської, шпигунської організації сіоністів», «отримав свідчення основних арештантів і викрив обласний центр цієї організації», проводив слідство по «право-троцькістському повстанському підпіллю, яке «очолював об'єднаний обласний право-троцькістський націоналістичний центр». Два місяці він працював у складі слідчої групи НКВС УРСР. Результатом службової заповзятливості стало представлення до нагородження «Бойовою зброєю». У нагородному листі від 13 червня 1938 р. зазначалася підстава:

«За проведену велику оперативно-слідчу роботу по викриттю і розгрому контрреволюційної, троцькістської й антирадянської шпигунської організації сіоністів»¹⁶.

Але причини такої успішної роботи крилися не лише в особистих «оперативно-слідчих здібностях» В. Майструка, що були відзначені у його партійно-ділових характеристиках й атестаціях. Його згодом реабілітовані жертви свідчили, що слідчий Майструк використовував катування під час допитів. Від арештованого Д. Платинського В. Майструк та його колеги вимагали зізнання у членстві «Бунду». Почувши відмову, слідчий В. Майструк почав бити товстим мотузком. Інший слідчий, Д. Тищенко, проявляючи при допитах «особливу активність», бив арештованого кулаками, пресом та лінійкою. Не відставали від колег й інші співробітники УНКВС, які заходили до кабінету під час допитів Д. Платинського:

«Редер – [бив] ніжною від стільця, кулаками, Решетілов – палицею і кулаками. Два – три рази вони побили мене до того, що я втрачав свідомість, вони мене обливали водою і після допиту приходив у камеру мокрий».

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 32.

¹⁶ Там само, спр. 9179, арк. 13, 37.

Через 9–10 днів систематичних фізичних знущань Д. Платинський був готовий підписати складене слідчими зізнання¹⁷. Полюбляв В. Майструк метод «стійки» – арештованого ставили обличчям до стіни від 1 до 3 діб. Іноді його заставляли постійно повторювати: «Я – ворог народу». В. Майструк навіть вдосконалив «стійку» із використанням лінійки, яку ставив під підборіддя. Людина дивилися лише у стелю. Від знерухомлення арештант опухав¹⁸.

Полюбляв також плювати у рот підслідному. Такий факт описав начальник меблевого цеху промколонії НКВС УРСР Б. Епельбаум¹⁹. Плювання завжди асоціювалося із гидливістю, приниженням. Саме це демонстрував слідчий В. Майструк стосовно підслідних.

Про ці та інші «вигадливі» катування можна прочитати у десятках архівно-кримінальних справ вже реабілітованих громадян Вінницької та інших областей радянської України, де працював згодом співробітник держбезпеки В. Майструк.

На тлі успішного виконання завдань партії й уряду у боротьбі із «ворогами народу» для В. Майструка та його колег цілковитою несподіванкою виявилися претензії, висловлені у постанові РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства»²⁰. Головні звинувачення зводилися до

«припинення агентурно-інформаційної роботи, бажання діяти спрощеним способом, шляхом практики масових арештів, не

¹⁷ Лошицький О. «Лабораторія». Нові документи і свідчення про масові репресії 1937–1938 років на Вінниччині // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – № 1/2. – 1998. – С. 202.

¹⁸ Див.: Васильєв В., Подкур Р. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – С. 136.

¹⁹ Червоні жорна: Спогади репресованих, членів їх родин, свідків репресій / упоряд.: Вітковський В.М., Тимчук В.М., Мазило І.В. – Вінниця, 1994. – С. 39–40.

²⁰ Докладніше про реакцію співробітників держбезпеки див.: Подкур Р. Реакція співробітників органів державної безпеки УРСР на припинення «Великого терору» (листопад 1938–1939 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. – № 2. – 2009. – С. 136–167.

переймаючись повнотою і високою якістю розслідування», «вимагання від керівництва додаткових лімітів для проведення масових арештів»²¹.

Водночас у постанові від 17 листопада 1938 р. головною тезою стала виняткова роль ВКП(б) у виявленні «ворогів народу» в органах НКВС СРСР та прокуратурі, які скористалися спрощеною формою слідства для своєї контрреволюційної роботи. Але вибірковість у визначенні порушників «соціалістичної законності» розширювала поле для «чистки» від небажаних кадрів в органах державної безпеки.

26 листопада 1938 р. постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. була дубльована наказом наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії № 00762, яким скасовувалися оперативні накази про проведення масових репресивних акцій та встановлювався порядок передачі завершених слідчих справ – тепер вони направлялися через прокурора на розгляд суду.

Л. Берія запропонував наркомам союзних та автономних республік, начальникам територіальних апаратів УНКВС СРСР провести оперативні наради щодо вивчення постанови РНК СРСР та ВКП(б) від 17 листопада 1938 р., наказів НКВС СРСР, які регламентували дії органів НКВС СРСР в умовах припинення масових репресивних акцій²².

Начальник УНКВС по Вінницькій області І. Корабльов вже 25 листопада провів оперативну нараду про реалізацію положень постанови від 17 листопада 1938 р. Він був дещо розгублений, оскільки не зовсім розумів, про що говорити підлеглим. Тому І. Корабльов розпочав із результатів наради начальників і заступників начальників УНКВС у ЦК КП(б)У 19 листопада 1938 р. На тлі визнання фактів масового побиття підслідних в

²¹ Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина: Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938 / сост. В. Н. Хаустов и др.; Междунар. фонд «Демократия» (Россия); Изд-во Йельского ун-та (США). – М.: Материк, 2004. – С. 607–611.

²² Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина: Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938. – С. 612–615.

інших обласних управліннях він теж визнав наявність випадків «порушення соціалістичної законності» співробітниками УНКВС по Вінницькій області, зокрема необґрунтованих арештів, здійснених райвідділами НКВС, розкритикував практику допитів «штатних свідків»²³.

Ситуація різко змінилася на зборах партійної організації УДБ УНКВС по Вінницькій області, що відбулися 26 грудня 1938 р. І. Корабльов вже визнав наявність «помилки і перекручень при проведенні оперативно-слідчої роботи», але у їхній появі намагався звинуватити «ворога народу» наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського та окремих співробітників районних та обласного апаратів. Виступ В. Майструка на зборах був надзвичайно структурно продуманий і до найменших дрібниць відповідав всім тогочасним партійним настановам. Так, він різко критикував відсутність партійного контролю у повсякденній оперативно-слідчій роботі. На його думку, «це був корінь всіх допущених помилок»:

«Поняття про начальницький та молодший склад мало таку форму, що за нею втрачалося обличчя комуніста. Член партії, знаючи, що є начальник відділу, його помічник, начальник відділення, вони вирішують справу, а він повинен сидіти на своїй ділянці і переварювати лише те, що йому скажуть».

За необхідною комуністичною традицією він висловився самокритично щодо власної роботи і назвав себе «ділягою», оскільки «працював із точки зору форми». В. Майструк акцентував увагу присутніх у такій тезі:

«Якщо неправильно із партійної точки зору, значить неправильно і з точки зору державної. Наша партія є державною партією, партія, яка керує державою».

На противагу іншим його колегам, які почали боятися проводити арешти та допити підслідних після появи постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б)У від 17 листопада 1938 р., В. Майструк не лише продовжував слідчу роботу, а почав критикувати діяль-

²³ Відлуння Великого терору. Зб. док. у 3-х т. – Т. 1. Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.) / авт.-уклад.: В. Васильєв, Л. Віола, Р. Подкур. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – С. 19.

ність прокуратури. Погоджуючись на компетенції прокуратури перевіряти правильність оформлення слідчої справи та ведення слідства, він критикував співробітників прокуратури за повідомлення підслідним основних положень постанови від 17 листопада 1938 р. Він заявив, що зіткнувся із фактами «наклепу на слідчого у присутності прокурора». Йшлося про повідомлення прокурору фактів знуцання слідчих над підслідним. Знаючи, що катування було нормою слідчої роботи, В. Майструк наполягав, що це – «наклеп на співробітника держбезпеки». Отже, він не бачив у підслідному особистості, людини, якій, на його думку, після арешту вже не були притаманні людські риси. Це – «ворог», якого треба лише знищити.

Тому він пропонував секретарю Вінницького обкому КП(б)У Д. Бурченку провести нараду із прокурорськими працівниками і «роз'яснити їм це важливе рішення партії і уряду». Також, на його думку, необхідно періодично викликати в обком партії керівників підрозділів й оперативних співробітників, які повинні були прозвітувати, «як вони, як комуністи, забезпечують свою ділянку роботи». Очевидно, що В. Майструк, як виконуючий обов'язки начальника 4 відділу, знав про рішення Й. Сталіна щодо перезатвердження всіх співробітників УНКВС на засіданні бюро обкому партії.

Цитуючи В. Леніна, що «кожен комуніст має бути чекістом», він зауважив, що «чекістська робота – невелика мудрість». Тому, якщо людина не може працювати в органах держбезпеки, то вона і для партії непотрібна. Подібні погляди В. Майструка свідчать про чітке усвідомлення ним, хто є спрямовуючою силою усіх політичних і економічних процесів. Його швидка адаптація у «світлі нових партійних вимог» стала одним із елементів політичного, адміністративного і кар'єрного виживання у системі органів держбезпеки.

Виступ комуніста В. Майструка сподобався секретарю Вінницького обкому КП(б)У Д. Бурченку. Він підтримав його ідею про жорсткий контроль партійного осередку УДБ УНКВС оперативної роботи і «виконання директив нашої партії і уряду»²⁴.

²⁴ Відлуння Великого терору. Т. 1. – С. 51–54, 59.

Вже 16 лютого 1939 р. Вінницький обком КП(б)У підтримав його призначення на посаду начальника 4 відділу УНКВС по Вінницькій області і рекомендував ЦК КП(б)У затвердити це рішення²⁵.

Поведінка В. Майструка під час обговорення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р., відсутність розгубленості при виконанні службових обов'язків, демонстрація політичної лояльності знову зумовила його просування кар'єрними сходами. Кандидатура В. Майструка була остаточно затверджена, і він продовжив керувати 4 відділом УНКВС по Вінницькій області. Станом на 25 січня 1939 р., тобто у пік певної розгубленості співробітників держбезпеки, він відкрив 7 агентурних справ, завершив 2 групові справи – на 27 і 9 осіб відповідно²⁶.

У травні 1939 р., під час чергової реорганізації органів держбезпеки, В. Майструка призначили начальником 2 (секретно-політичного) відділу УДБ УНКВС по Вінницькій області. 23 грудня 1939 р. він отримав позитивну партійну характеристику, пройшов партійну перевірку і продовжив працювати в органах державної безпеки²⁷.

23 травня 1940 р. начальник УНКВС по Вінницької області Б. Шаблінський в атестації на В. Майструка, зазначивши високу оперативно-чекістську кваліфікацію, описав його «досягнення» упродовж 1939 – початку 1940 рр.:

«У 1939 р. [він] особисто завербував 5 агентів, у тому числі 2 агентів по агентурній справі “Клерикали”, яка у результаті успішної роботи агентури була ліквідована, арештовано 10 осіб»²⁸.

Він згадав про участь В. Майструка в успішній реалізації агентурної справи «Мстители», відкритій на групу вихованців Немирівського дитячого будинку, батьки яких були репресовані. До цієї антирадянської групи належали греки Герасим Скопілідіс, 1923 р. н., і Костянтин Велонас, 1924 р. н., поляки Юрій Свідзінський, 1923 р. н., Мечислав Пронашко, 1922 р. н., і Йосип Сочівко,

²⁵ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 58.

²⁶ Там само, арк. 40.

²⁷ Там само, арк. 18.

²⁸ Там само, арк. 15.

1923 р. н. Їхні рідні були арештовані як грецькі і польські шпигуни. За інформацією агентури, вихованці залякували місцевих комсомольців, «зривали політико-виховний процес», «малювали фашистські знаки», поширювали рукописні листівки контрреволюційного змісту, проводили антирадянську агітацію серед вихованців дитбудинку, батьки яких теж були репресовані, закликали їх помститися радянській владі за арешт рідних. Під час «жовтневих свят» 7 листопада 1938 р. згадані вихованці відмовилися виходити із будинку і брати участь у демонстрації, а потім зірвали виховний святковий вечір. Їх також звинуватили в організації «систематичних волинок», під час яких вихованці знищували меблі, посуд та інші речі. Також вихованці нібито крали майно дитбудинку і продавали на базарі²⁹.

Про агентурну розробку повідомили НКВС УРСР. Спочатку вінницькі чекісти планували одразу арештувати неповнолітніх, але з невідомих причин вони вирішили провести

«розкладницьку роботу серед цієї антирадянської групи шляхом залучення їх до громадської роботи у дитбудинку».

Цілком ймовірно, що після ухвалення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства» керівництво УНКВС сумнівалося у переконливості наявних доказів для судового процесу. Але заступник наркома внутрішніх справ УРСР А. Кобулов 4 квітня 1939 р. наказав негайно арештувати членів антирадянської групи, оскільки, на його думку, всі їхні злочини «повністю документовані» і доказової бази вистачить для судового розгляду. Протягом 11–25 квітня 1939 р. Г. Скопідіса, Ю. Свідзінського, М. Пронашка, К. Велонаса, Й. Сочівка арештували. В. Майструк та його колеги брали активну участь у підготовці кримінальної справи для судового розгляду. Протягом 5–6 червня 1939 р. Вінницькій обласний суд підтвердив інкриміноване обвинувачення згідно ст. ст. 54-10, 54-11 ККУРСР і ухвалив вирок – Г. Скопідіса, М. Пронашко, Й. Сочівка засудив до 5 років, Ю. Свідзін-

²⁹ Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940 / авт. вступ. ст.: В. Васильєв, Р. Подкур; упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 434–436.

ського – до 4 років, К. Велонаса – до 3 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Фальсифікація справи була настільки очевидною, що у квітні 1966 р. Верховний суд УРСР повністю реабілітував колишніх неповнолітніх злочинців³⁰. Про реалізацію агентурної справи «Мстители» у червні 1939 р. А. Кобулов повідомив наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берію³¹.

У другій половині 1939 р. В. Майструк керував роботою із забезпечення мобілізації військовослужбовців запасу для розгортання підрозділів Червоної армії, які готувалися для вторгнення до Польщі. Одним із головних напрямів було комплектування підрозділів військ НКВС, що мали забезпечити тили Червоної армії, проведення депортації політично неблагонадійного населення із західноукраїнських областей. Виконання цих завдань не завадило подальшій «плідній» службовій діяльності В. Майструка та його підлеглих щодо «оперативного обслуговування» закріплених за ними «об'єктів».

У січні–травні 1940 р. співробітники 2 відділу під керівництвом В. Майструка завербували 27 агентів і 4 резиденти, придбали 5 конспіративних квартир, відкрили 12 справ-формулярів та інших облікових справ на 84 особи.

Відзначився В. Майструк також у боротьбі із «церковно-сектантським підпіллям». Зокрема, за агентурною розробкою «Церковники» арештували 9 осіб зі складу «диверсійно-повстанської групи». Згідно із висновками слідства, у їхньому розпорядженні була зброя, вибухові речовини, шифри тощо. Справа була передана на розгляд Військової колегії Верховного Суду СРСР. На жаль, поки не вдалося встановити достовірність доказової бази такого звинувачення.

При реалізації агентурної справи «Іоанніти» чекісти арештували 34 особи, які зізналися у проведенні контрреволюційної роботи; у справі «Штунда»³² ув'язнили 4 особи³³.

³⁰ Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940. – С. 435.

³¹ Там само. – С. 437.

³² *Штунда* (*stunde*, нім. – година) – сленгова назва віруючих деяких течій протестантизму (п'ятидесятники, адвентисти та ін.)

³³ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 15–16.

Оскільки всі чекісти були членами партії чи комсомолу, важливим елементом формальних службових якостей чекіста була участь у роботі первинного партійного осередку. Заступник секретаря партійного бюро УНКВС по Вінницькій області Погібко 23 травня 1940 р. зазначив, що В. Майструк

«активний, витриманий, дисциплінований, член партії. [...] Політично гарно розвинутий, у 1939 р. був членом партійного бюро, керував колективом. Під час виборів до місцевих рад керував колективом агітаторів».

У 1940 р. він став консультантом для колег, які вивчали історію ВКП(б), керував гуртком «чекістського виховання»:

«По-партійному [Майструк] сприймає критику і самокритику, прищеплює її серед членів колективу. У своїй практичній роботі активно бореться за виконання рішень партії у роботі органів НКВС»³⁴.

Блискучі службові атестації та ідеологічна відданість у чергове зумовили призначення В. Майструка у вересні 1940 р.³⁵ на посаду заступника начальника УНКВС (у лютому–липні 1941 р. УНКДБ) по Ворошиловградській області.

Однак ситуація змінювалася швидко. Ще у січні 1939 р. І. Корабльов був звільнений із посади начальника УНКВС по Вінницькій області і направлений заступником начальника виправно-трудового табору та будівництва Архангельського целюлозно-паперового комбінату. До Вінниці почали приїздити комісії із НКВС УРСР із перевітками по скаргах, що писали ув'язнені та підслідні. Діючих і колишніх співробітників УНКВС по Вінницькій області, у тому числі і В. Майструка, допитували співробітники НКВС УРСР на предмет порушення «соціалістичної законності» у 1937–1938 рр. Останній намагався уникнути свідчень, посилаючись на зайнятість чи забудькуватість.

³⁴ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 17.

³⁵ У біографічній довідці, підготовленій М. Петровим, вказана дата призначення на посаду заступника начальника УНКВС по Ворошиловградській обл. – листопад 1940 р. Розбіжність пояснюється різницею між фактичним призначенням і датою наказу НКВС СРСР про призначення. Див.: *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954: Справочник. – М.: Звенья, 2010. – С. 566.

Зокрема, підставою для службового розслідування була скарга П. Ставнічого, засудженого Особливою нарадою за «участь у троцькістській організації» до 8 років таборів. У 1940 р. він звинуватив співробітників 4 відділу УНКВС по Вінницькій області Л. Грімберга і В. Майструка у використанні «фізичного впливу» під час допитів. Слідчі НКВС УРСР Шевцов і Першин перевірили документи Вінницького обкому КП(б)У, повторно допитали свідків, які були вказані у справі. Частина із них вони не виявили через відсутність їхньої адреси проживання, декого вже розстріляли, інші охарактеризували П. Ставнічого як «стійкого більшовика» і підтвердили його невинуватість. Але жоден із них не дав свідчень про катування П. Ставнічого. Тому у висновку слідчих НКВС УРСР Шевцова і Першина від 10 листопада 1940 р. пропонувалося зняти підозру у використанні «методів фізичного впливу» із Л. Грімберга (вже звільненого із органів держбезпеки) і В. Майструка, який обіймав посаду заступника начальника УНКВС по Ворошиловградській області. Вирок у справі П. Ставнічого пропонувалося переглянути на засіданні Особливої наради при НКВС СРСР. Висновок був затверджений наркомом внутрішніх справ УРСР І. Єровим³⁶.

Подібний висновок стосовно Л. Грімберга і В. Майструка був типовим завершенням переважної більшості службових розслідувань стосовно співробітників держбезпеки нижчої та середньої ланки. Оскільки станом на 1940 р. основні «порушники соціалістичної законності» по кожній області УРСР були вже визначені кремлівськими лідерами і керівництвом НКВС СРСР, очолюваним Л. Берією.

В УНКВС по Вінницькій області це були І. Корабльов і його найближче коло підлеглих керівників, які виконували безпосередні вказівки: начальник 4 відділу, згодом заступник начальника УНКВС Антон Пришивцин; начальник відділення 4 відділу, згодом начальник 9 відділу Анатолій Редер; начальник відділення, заступник начальника 4 відділу, начальник відділу місць ув'язнень УНКВС Лазар Ширін; начальник 3 відділу УНКВС Олександр Запутьряєв та ін.

³⁶ ГДА СБ України, ф. 12. спр. 179, арк. 2–5.

Слідство тривало достатньо довго. Але 26 квітня 1941 р. у Вінниці розпочалося судове засідання військового трибуналу військ НКВС Київського округу. На лаві підсудних опинилися І. Корабльов та його поплічники – О. Запутряєв і Л. Ширін. В. Майструка викликали до суду як свідка. Однак він надіслав телеграму, що через виконання оперативного завдання не може прибути на судове засідання. Члени трибуналу наполягли на повторному виклику В. Майструка.

На судовому розслідуванні свідки, зокрема оперуповноважений УНКВС по Вінницькій області Н. Фукс, розповідали, як Л. Ширін і В. Майструк отримали свідчення у справі осередку «Бунда». Н. Фукс засвідчив, що він особисто, В. Майструк та інші співробітники били підслідних³⁷.

Колишній підслідний у справі «Бунду» Б. Епельбаум свідчив, що його допитували слідчі Лаврент'єв, Решетило, Майструк і Надеждін:

«Під час допиту мене постійно били, я чотири доби стояв на двох ногах і п'ятеро діб – на одній нозі. Мене змушували весь час дивитися догори, для чого у підборіддя підставили лінійку, вперши другий кінець у живіт, били по ногах і змушували танцювати гопака. Вимагали підписати протокол на чесних партійців, але я відмовився».

Катування підслідних підтвердили інші фігуранти справи «Бунду» – колишній голова Вінницького міського соцзабезу Х. Урінцев та А. Коган³⁸. Саме скарги засуджених, направлені до Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б) і передані до прокуратури СРСР, зумовили перегляд справи прокуратурою УРСР. Прокурор СРСР М. Панкрат'єв 15 листопада 1939 р. наказав прокурору УРСР Л. Яченіну перевірити справу вінницького «Бунду». Якщо перевірка доведе, що в'язні засуджені на підставі необ'єктивних матеріалів, то Л. Яченіну необхідно надати детальний висновок із проектом протесту у справі до пленуму Верховного Суду СРСР. М. Пакрат'єв наголосив на «серйозності цієї справи» і вимагав

³⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 66927, т. 9, арк. 43–43зв.

³⁸ Там само, арк. 51–51зв., 58 зв., 80.

завершити перевірку упродовж трьох тижнів. В'язнів привезли із таборів й утримували у київській в'язниці³⁹.

У витягу із постанови пленуму Верховного Суду СРСР від 13 квітня 1940 р. констатовано чимало суперечностей у протоколах допиту підслідних, відверту фальсифікацію у кваліфікації злочину, зокрема, замість ст. 54-10, ч. I, у машинописному тексті додана риска. У результаті підслідні отримали кваліфікацію нібито скоєного ними злочину за ч. II, що передбачала покарання у вигляді розстрілу. Також прокуратурою були підтвердженні факти застосування фізичного насильства під час допитів⁴⁰.

Інший свідок – колишній секретар Вінницького обкому КП(б)У П. Юр'єв – розповів про факти катування А. Пришивциним і А. Редером безпосередньо його та колег по партійно-радянській роботі на допитах. Однак виявилось, що В. Майструк лише постійно погрожував особисто П. Юр'єву і морально знущався із колишнього секретаря обкому⁴¹.

На судове засідання В. Майструк прибув 1 травня 1941 р. Обставини його появи у суді згодом описав полковник юстиції у відставці Васютинський – колишній головуючий Військового трибуналу Київського особливого військового округу, який розглядав «справу Корабльова». 30 березня 1954 р. у розмові із слідчими особливої інспекції управління кадрів КДБ при РМ УРСР він згадував, що спочатку В. Майструк був викликаний як свідок на судове засідання. Але він не з'явився на засідання. Тоді Васютинський поскаржився заступнику наркома державної безпеки УРСР С. Савченку на поведінку його підлеглого. Він навіть відзначив, що справа дає підставу відкрити окреме кри-

³⁹ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 105.

⁴⁰ Там само, арк. 106–107. Однак, на одного із колишніх підслідних у справі «Бунд» М. Брускіна у вересні 1940 р. відкрили справу-формуляр як на «члена дрібнобуржуазної націоналістичної партії «Серп», члена партії «Бунд», який вступив до Комуністичної партії». Агентурна розробка М. Брускіна продовжилася відповідно до директиви МДБ СРСР № 147 від 27 червня 1947 р. «як кадрового бундівця». Однак станом на 1954 р. фактів «антирадянських проявів» з боку М. Брускіна не виявлено. Див.: Там само, арк. 108.

⁴¹ Там само, ф. 6, спр. 66927, т. 9, арк. 52–54, 77 зв.

мінальне провадження стосовно В. Майструка. С. Савченко відповів, що він зобов'язав з'явитися на суд В. Майструка, а відкриття кримінального провадження – то компетенція суду⁴².

В. Майструк почав свідчити 4 травня. Зрозумівши, що винуватці вже давно визначені, він почав перекладати вину за «порушення соціалістичної законності» на І. Корабльова:

«Із прибуттям Корабльова до Вінниці в УНКВС була створена атмосфера недовір'я до співробітників».

Він зауважив, що новий начальник оточив себе співробітниками, неспроможними виконувати покладені службові обов'язки – це помічник начальника УНКВС М. Бутенко, заступник начальника відділу кадрів Степанюк та ін. В. Майструк зазначив, що викриття «контрреволюційних організацій» відбувалося не на підставі конкретних агентурних матеріалів, а за вказівкам із наркомату внутрішніх справ:

«Правда, основний удар завдавався по ворогах, але були допущені серйозні викривлення й арешти невинних громадян»⁴³.

Тут В. Майструк знову не відійшов від партійної тези про «недоліки у проведенні агентурної роботи».

Про фальсифікацію контрреволюційної діяльності осередку «Бунду» він зауважив, що Л. Ширін наказав йому розгорнути справу на основі свідчень підслідного Шварца, пригрозивши:

«Хочете через неї [справу] сісти у тюрму?».

Додатково було арештовано 13–14 осіб, із них 9 осіб колишні члени «Бунду». За свідченнями В. Майструка, всі вони визнали вину. Справу направили на судовий розгляд, хоча Л. Ширін наполягав на «трійці». Але згодом судовий вирок був скасований, а обвинувачених звільнили. В. Майструк визнав себе винним лише у тому, що не відстояв своєї думки про відсутність необхідності додаткових арештів⁴⁴.

⁴² ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 171–173.

⁴³ Там само, ф. 6, спр. 66927, т. 9, арк. 73–73 зв.

⁴⁴ Всього у справі «Бунду» були засуджені 17 осіб, із них 7 осіб були розстріляні, інші дістали різні терміни ув'язнення. Вирок був скасований згідно з ухвалою Пленуму Верховного Суду від 13 квітня 1940 р., всі арештовані були звільнені. Див.: Там само, ф. 12, спр. 9179, арк. 49.

Збагнувши, що фігурантам судову процесу вже не виплутатися, він почав надавати їм нищівної характеристики. Л. Ширіна він назвав «кар'єристом і шкурником, який страждає на орденomanію»:

«Як Ширін допитував арештованих: лежить собі на дивані, біля нього фісташки, яблука, цукерки. У кутку сидить стенографістка і їй начебто із нотаток диктує свідчення арештованого, а того і близько там не було. Таким же чином складалися ним протоколи допиту арештованого Козіса, при чому останній був побитий до неможливості. Козіс сам “розкрив” 4 лінії: “партизан”⁴⁵, “генерацію”⁴⁶ та ін. Ці лінії – результат жорстокого побиття, і тому немає нічого дивного, що Козіс дав 4 організації, бо за таких умов від нього можна було вільно отримати 204 організації»⁴⁷.

Дискусія на судовому засіданні між І. Корабльовим, Л. Ширіним, О. Запутряєвим і В. Майструком продемонструвала бажання перекласти вину за побиття підслідних і фальсифікацію справ на своїх колишніх колег.

Після оголошення свідчень Б. Епельбаума та інших колишніх підслідних про їхнє катування В. Майструком, останній заперечив систематичне і жорстоке побиття, заявивши:

«Я не святий, допускаю, що міг один раз нанести удар, але я стверджую, що не бив цих арештованих, хоча вони і писали скарги на мене. Свідчення “бундовців” пояснюються тими умовами, які існували тоді в УНКВС: спілкування в камерах з побитими заарештованими, зойки побитих з “бійні” Редера. Одного разу там був такий крик, що підняв на ноги все управління. Виявилось, що один заарештований, прізвища його не пам'ятаю, не витримав застосованих до нього Ширіним і Редером фізичних методів, піднявся і вдарив Ширіна. Після чого цього арештованого побили так, що його довелося відливати водою»⁴⁸.

⁴⁵ Йдеться про загальносоюзну справу «червоних партизан» – колишніх членів більшовицького партизанського руху у 1918–1920 рр.

⁴⁶ Справа «Молодої генерації» – загальносоюзна справа українських націоналістів, які мали на меті «насильницьке повалення радянської влади на Україні та встановлення фашистського ладу». Одними з перших були заарештовані керуючий справами ЦК КП(б)У О. Власенко та керуючий справами РНК УРСР П. Мілько.

⁴⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 66927, т. 9, арк. 74.

⁴⁸ Там само, арк. 76.

Виправдатися під час судового розгляду В. Майструку не вдалося, хоча він неодноразово заявляв про наклепи його колишніх підслідних. Військовий трибунал військ НКВС Київського особливого військового округу ухвалив визначення про притягнення В. Майструка, Г. Данилейка, А. Пришивцина і М. Бутенка до кримінальної відповідальності за ст. 206, п. 17 КК УРСР⁴⁹.

В. Майструк був арештований 5 травня 1941 р. і через декілька днів був етапований до НКДБ УРСР. У 1 спецвідділі МВС УРСР збереглася слідча справа № 266749, що була відкрита на В. Майструка. До неї включили свідчення співробітників УНКВС по Вінницькій області Я. Ейдельмана (від 2 травня 1939 р.), Н. Фукса (від 26 травня 1939 р.), О. Татарчука (від 27 липня 1940 р.), Д. Соїфера (від 19 квітня 1941 р.), А. Пришивцина (від 17 червня 1941 р.), колишніх підслідних Д. Платинського (від 23 жовтня 1938 р.), Х. Урінцева (від 25 серпня 1939 р.) та інших, які підтвердили факти фальсифікації протоколів, жорстокого катування тощо⁵⁰.

Але після ухвали Військового трибуналу про відкриття кримінального провадження й арешту В. Майструка, нарком державної безпеки УРСР П. Мешик поскаржився секретарю ЦК КП(б)У М. Бурмистенку про порушення порядку арешту відповідальних співробітників органів держбезпеки, оскільки В. Майструк був заступником начальника УНКДБ по Ворошиловградській області. Його посада входили до переліку номенклатури ЦК КП(б)У. Тому спочатку санкцію на арешт В. Майструка повинен був надати ЦК КП(б)У.

Дізнавшись про скаргу П. Мешика, Васютинський повідомив М. Бурмистенка, що притягнення до кримінальної відповідальності В. Майструка було погоджено із С. Савченком. Але чи погоджував останній арешт із ЦК КП(б)У, Васютинському невідомо. В. Майструк утримувався під вартою до 22 травня 1941 р.⁵¹

Спочатку його звільнили під підписку про невийзд. Він продовжував виконувати обов'язки заступника начальника УНКДБ (згодом УНКВС) по Ворошиловградській області. У вересні

⁴⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 66927, т. 9, арк. 178–179.

⁵⁰ Там само, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 8–12, 50.

⁵¹ Там само, арк. 171–173.

1941 р. слідчий УНКВС по Новосибірській області Губенко припинив кримінальну справу стосовно В. Майструка за «відсутністю доказів»⁵².

Хоча процес над І. Корабльовим та його поплічниками не висвітлювався у пресі, але інформація про його перебіг отримала розголос серед населення. Витік інформації відбувався, зокрема, через свідків, які виступали на цьому процесі. Агент «Азовський» в агентурному донесенні від 19 червня 1941 р. описав розмову колишнього підсудного А. Когана на сімейній вечірці із приводу річниці його звільнення із ув'язнення. Серед гостей був кореспондент газети «Советская Украина» Присяжнюк⁵³, який теж був ув'язнений. Після першого тосту за «звільнення і справедливість», почалася шумна бесіда. Другий тост був присвячений

«покаранню тих, хто був винуватцем їхніх страждань. Присяжнюк розповідав про перебування у в'язниці і про допомогу, яку йому

⁵² ГДА СБ України, ф. 12, спр. 9179, арк. 118. Л. Ширіна також звільнили від відповідальності. Із 12 серпня 1943 р. він став начальником відділення оперативно-чекістського відділу Управління у справах військовополонених й інтернованих НКВС СРСР. Із 9 травня 1943 р. – підполковник державної безпеки. Див.: *Золотарёв В.А., Стёпкин В.П.* ЧК–ГПУ–НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919–1941. – Донецьк, Алекс, 2010. – С. 344–345. І. Корабльов у 1942 р. потрапив на фронт, був у німецькому полоні. У 1945 р. був звільнений, до 1954 р. працював у поштовому відділі Куйбишевського облвиконкому. О. Запугряєв також був звільнений у 1942 р. і відправлений на фронт. А. Редер 28 липня 1939 р. здійснив самогубство у камері Київської в'язниці. Див.: ГДА СБ України, ф. 5, спр. 66937, т. 5, арк. 201–256.

⁵³ Ймовірно йдеться про *Андрія Йосиповича Присяжнюка*, 1909 р. н., працівника газети «Більшовицька правда». За сумісництвом він напевно працював ще на «Советскую Украину». Арештований 31 травня 1938 р. Вироком Вінницького облсуду 28 серпня 1938 р. засуджений до 10 років таборів. Згідно з ухвалою Верховного Суду УРСР справа була передана на додаткове розслідування. Постановою УНКВС по Вінницькій області від 7 березня 1939 р. справа була припинена. Див.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / упоряд.: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, І. Г. Паламар, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Вінниця: ФОП «Каштелянов О.І.», 2012. – Кн. 4. – С. 414.

надавали деякі бійці із охорони (вділяли кусень хліба і тютюн). А. Коган у подробицях оповів перебіг судового процесу, повторив свої свідчення і заявив, що “начальника УНКВС начебто засудили до розстрілу”».

Агент також зауважив, що Присяжнюк і Коган довго згадували своє перебування у «висланні», розповідаючи про важкі поневіряння. Один із гостей, директор рибного тресту Розенташ, обурено заявив, що

«до цих пір чимало катів ходять без покарання і що звільнені – чудаки тому, що не добиваються притягнення їх до відповідальності. Коган відповів, що на процесі у справі начальника УНКВС йому заявили, що ці товариші були сліпою зброєю у руках ватажків і вони виконували чужу волю і що він, Коган, повністю із цим згоден. Розенташ відповів, що він [Коган] “чудак”, якщо тебе били, значить повинні бути покарані».

Агент спеціально зазначив, що алкоголю на шість чоловіків і дві жінки було мало – 0,5 літра горілки, пляшка вина і дві пляшки пива⁵⁴. Отже, чоловіча розмова відбувалася на майже тверезу голову.

Поява агента у середовищі колишніх підслідних не була випадковістю. Агент «Азовський» сам зазначив, що співробітник держбезпеки просив частіше з’являтися у помешканні А. Когана. Чекістів цікавили ставлення А. Когана до подій, учасником яких він був, коло поширення інформації, його оцінка діяльності співробітників держбезпеки, чиї прізвища будуть згадані, ставлення до інформації колишнього підслідного його співбесідників. Це надавало можливість чекістам провести своєрідний зріз настроїв колишніх підслідних щодо ставлення до минулих подій, їхню політичну лояльність до більшовицької партії і радянської форми правління загалом.

Від подальшого кримінального переслідування В. Майструка врятували декілька факторів. На момент скоєння злочину він був заступником начальника відділення і заповідливо виконував, як й інші співробітники, вказівки начальника відділу. Він не входив до «ближнього кола» І. Корабльова. На підставі подібних звинувачень потрібно було арештовувати весь оператив-

⁵⁴ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 78.

ний склад УНКВС по Вінницькій області, членів всіх міжрайонних оперативно-слідчих груп.

На момент судового розгляду В. Майструк вже обіймав вагому посаду заступника начальника УНКДБ по Ворошиловградській області. Такий кар'єрний зріст був зумовлений звільненнями із органів держбезпеки співробітників, причетних до «порушення соціалістичної законності». На їхнє місце призначали наступне покоління молодих співробітників, які вже мали певний оперативний досвід. Його арешт означав би визнання кадрової помилки, допущеної як наркомом внутрішніх справ УРСР І. Серовим, так і наркомом внутрішніх справ СРСР Л. Берією.

Наступним фактором була радянсько-німецька війна. Співробітники НКДБ–НКВС залучалися для організації контррозвідувальних заходів, мобілізації, евакуації підприємств тощо. Тому вищі партійні очільники і керівництво органів держбезпеки «закрили очі» на кримінальні справи «порушників соціалістичної законності».

Із початком війни та швидким просуванням підрозділів вермахту різко змінилися оперативні пріоритети. Поряд із боротьбою із «антирадянськими елементами», В. Майструк став організовувати та направляти до тилу противника розвідувально-диверсійні групи, формував партизанські загони, створював агентурні мережі на окупованій території⁵⁵. Очевидно, він досяг певних результатів, оскільки його нагородили орденом «Знак Пошани» (травень 1942 р.) і медаллю «Партизану Вітчизняної війни» першого ступеня. Якщо остання нагорода була цілком закономірною у контексті його діяльності, то нагородження орденом «Знак Пошани» викликає деякі роздуми. Згідно із статутом, цією нагородою відзначали осіб, які досягли високих результатів у виробництві, науково-дослідній, державній, соціально-культурній, спортивній й іншій суспільно-корисній діяльності. Очевидно, цим орденом відзначили організаторські, а не бойові «таланти» В. Майструка.

Іншим важливим завданням було евакуація населення із прифронтової зони. Однак, тут були значні негаразди. Так, із

⁵⁵ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 21–21 зв.

Нижньо-Дуванського району Ворошиловградської області станом на 2 липня 1942 р. евакуювали 378 сімей колгоспників (1411 осіб) із 1985 родин (6599 осіб), які підлягали евакуації. Але ця робота нівелювалася браком транспорту і відсутністю перспективи у районах евакуації. Населенню не роз'яснювали навіть конкретного пункту евакуації, вказували лише напрям. Проїхавши певну відстань, селяни іноді поверталися додому. Також на кожен дозволляли брати не більше 12 кг вантажу (продукти, зимовий та літній одяг). Такий набір звичайно не забезпечував навіть мінімум для проживання. Тому значна частина селян відмовлялася евакуюватися⁵⁶.

Після остаточного відступу радянських військ із території УРСР В. Майструк ще деякий період перебував у Сталінграді, потім – у складі оперативної групи НКВС УРСР. Наприкінці 1942 р. його перевели до резерву НКВС СРСР і відрядили до УНКВС по Свердловській області.

Із початком визволення території УРСР у грудні 1942 р., коли із населених пунктів Донбасу почали відступати підрозділи вермахту, у січні 1943 р. почалося формування оперативної групи УНКВС по Ворошиловградській області для відновлення місцевих апаратів органів держбезпеки у звільненій області. В. Майструк знову обіймав посаду заступника начальника управління.

Основним завданням чекістів у звільненій області стало виявлення агентури противника і «очищення» від антирадянських елементів. Згідно із директивою заступника наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулова про проведення комплексу заходів на звільнених від нацистських окупантів територіях від 18 лютого 1942 р., негайному арешту підлягали особовий склад розвідувальних і контррозвідувальних, поліцейських і адміністративних органів противника, власники і жителі будинків, де проживали співробітники цих органів, виявлена агентура, члени органів місцевого самоуправління окупаційного періоду, зрадники і поплічники нацистів, учасники білогвардійських, націоналістичних організацій, члени і кандидати ВКП(б)

⁵⁶ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 519, арк. 99–106.

і комсомольці, які пройшли реєстрацію у німецькій поліції, жінки, які вийшли заміж за військовослужбовців і чиновників німецької армії⁵⁷.

Однак практика розслідування кримінальних справ воєнного періоду нагадувала спрощене слідство під час Великого терору. Так, перевірка встановила, що станом на травень 1943 р. в УНКВС по Ворошиловградській області:

«Справ, в яких відсутні свідчення свідків або інші документи, що підтверджують зрадницьку діяльність обвинувачених, а саме: тільки їх первинні свідчення – 580; справ, де, крім первинних свідчень, є заяви громадян, але заявник не допитаний – 93; справ, де є свідчення свідків або заяви громадян, обвинувачені абсолютно не допитані – 54; справ, де відсутні як свідчення обвинувачуваних, так і свідків – 9. Кількість справ, за якими допитані свідки – 607, із них – по одному свідкові – 144; по два свідки – 183; по три свідки – 130; по чотири і більше свідків – 150».

Начальникам УНКВС Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей наказали «рішуче упорядкувати слідство»⁵⁸. В УНКВС по Ворошиловградській області, крім начальника УНКВС, це також стосувалося і В. Майструка, оскільки він був відповідальним за організацію оперативно-слідчої роботи по лінії державної безпеки.

Але окремі провали у роботі не завадили направити його у січні 1944 р. на посаду заступника начальника УНКДБ по Тернопільській (із серпня 1944 р. – Тернопільській) області. Отримавши певні навички роботи у Західній Україні, у жовтні 1944 р. В. Майструка призначили начальником УНКДБ по Дрогобицькій області. Він одразу долучився до операції по ліквідації громад Української греко-католицької церкви в області. Всього на території області налічувалося 658 храмів УГКЦ, 399 священників, 5 монастирів. Також на Дрогобиччині пасторську діяльність здійснювали 76 священників у 87 римо-католицьких храмах. Співробітники 4 відділення 2 відділу УНКДБ по Дрогобицькій області станом на 20 травня 1945 р. арештували 44 осо-

⁵⁷ ГДА СБ України, ф. 16, оп. 1, спр. 522, арк. 10–19.

⁵⁸ Там само, спр. 536, арк. 33–34 зв.

би, із них 20 осіб греко-католиків, 5 осіб – римо-католиків. Арештованих обвинувачували у проведенні контрреволюційної агітації під час нацистської окупації, участі у формуванні дивізії СС-«Галичина» та підтримці оунівського підпілля. На думку заступника начальника 5 відділу (релігійного) 2 управління (контррозвідка, боротьба із антирадянськими елементами) НКДБ СРСР полковника держбезпеки Е. Бартошевича, який у травні 1945 р. перевіряв агентурно-оперативну діяльність дрогобицьких чекістів, робота по ліквідації УГКЦ проводилася мляво, оскільки співробітники займалися агентурно-оперативною роботою українських націоналістів:

«Існуюча [система роботи] у м. Дрогобичі і районах не дозволяє забезпечити виконання завдань, поставлених перед УНКДБ директивами НКДБ УРСР про розгортання агентурно-оперативної роботи по уніатській і католицькій церквам, виявлення активної й організуючої ролі ворожих елементів серед духовенства у повстанській діяльності оунівського і польського підпілля».

Е. Бартошевич пропонував негайно арештувати 11 священників УГКЦ та Римо-католицької церкви. Він також наголосив, що керівництво УНКДБ немає уявлення про шляхи і методи роботи щодо приєднання УГКЦ до Руської православної церкви:

«УНКДБ не врахувало, що віруючих недоцільно втягувати у внутрішню церковну боротьбу уніатського духовенства, оскільки це може привести до штучного розпалювання невдоволення серед віруючих. Тому одним із завдань наших органів у цій справі є проведення роботи по возз'єднанню уніатів із православ'ям в умовах ізоляції віруючих від внутрішньої церковної боротьби».

Е. Бартошевич акцентував увагу на відсутності в УНКДБ планів агентурної й оперативної роботи по УГКЦ. Керівництво обласного управління безпідставно переклало цю важливу роботу на районні відділення. Районні співробітники, не розуміючи суті питання, викликали священників для переговорів про «возз'єднання УГКЦ із православ'ям», не дотримувалися такту, діяли адміністративним порядком, замість роз'яснювальної роботи наказували негайно підписати згоду про перехід до РПЦ. Е. Бартошевич зазначив, що така поведінка спровокувала не-

бажані чутки серед населення про втручання органів НКДБ у «церковні справи»⁵⁹.

Незважаючи на критику Е. Бартошевича, у директиві наркома держбезпеки УРСР С. Савченка про посилення оперативно-слідчої роботи стосовно УГКЦ від 28 травня 1945 р. відзначалася успішна діяльність УНКДБ по Львівській і Дрогобицькій областях. Чекісти цих управлінь «забезпечили» значну частину уніатського духовенства, які погодилися на «возз'єднання із РПЦ»⁶⁰. Священиків, які залишилися вірними УГКЦ, спочатку «активно розробляли», а потім арештовували⁶¹. Таким чином, керівництво НКДБ УРСР закрило очі на адміністративно-силові дії дрогобицьких чекістів, оскільки необхідний результат був досягнутий.

Всього станом на 30 вересня 1945 р. в області нараховувалося 596 храмів УГКЦ, 8 монастирів (із них 4 ордену Василіян у Дрогобичі, Добромилі, селах Букове Старосамбірського району і Лаврове Стрілківського району), душпастирську діяльність здійснювали 991 служителів культу, із них 334 священики і 17 священиків-монахів, 234 монахів і монахинь⁶². Значна частина парафій була без постійного священика, оскільки частина священнослужителів евакуювалася разом із нацистською окупаційною адміністрацією на Захід, побоюючись переслідування за минулу «антирадянську діяльність». На оперативному обліку перебувало 102 особи (із них 82 – обліковано по справах-формулярах), із них священиків 82 особи, монахів – 5, церковного активу – 15 осіб. По «політичному окрасу» обліковані розподілялися так: 6 осіб як «агентура противника», 37 – «українські націоналісти», 59 – «зрадники, поплічники, антирадянщики».

⁵⁹ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. 1. – С. 707–714.

⁶⁰ Там само. – Т. 1. – С. 754–758.

⁶¹ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. 2. – С. 10.

⁶² Там само. – Т. 2. – С. 269.

Станом на вересень 1945 р. було реалізовано із арештом фігурантів 31 справу-формуляр⁶³. Зокрема, арештували священників УГКЦ Й. Проца, В. Карушенка, О. Дацишина, якого звинуватили в українському націоналізмі, А. Круцька, М. Жука, П. Мекелета – у «співпраці із гестапо».

Найменший спротив заходам щодо ліквідації УГКЦ негайно придушувався. Священик с. Стара Соль Старосамбірського району Й. Новак організував збір підписів проти «возз'єднання» УГКЦ із РПЦ. У листі зазначалося:

«Ця акція не відповідає справедливості, оскільки вона надає можливість священникам, які здійснили злочини проти Радянської влади, але долучившись до ініціативної групи, уникнути покарання».

За «антирадянську і підривно діяльність» Й. Новак був арештований. На думку В. Майструка, це було правильним заходом, оскільки у Старосамбірському та сусідніх районах 27 священників одразу підписали заяви про перехід до православ'я⁶⁴.

У процесі підготовки «деканатських соборчиків» В. Майстрок санкціонував арешти у жовтні 1945 р. двох священників у Судововерхнянському районі, де із 8 священників заяви про перехід до православ'я подали лише двоє⁶⁵. У січні 1946 р. він організував арешт та відправлення у розпорядження НКДБ УРСР єпископа Й. Коциловського, який через рік помер у київській в'язниці⁶⁶. У жовтні 2015 р., як й інші тисячі в'язнів, арештованих за санкцією В. Майструка, він повністю реабілітований.

Методи державного терору, санкціоновані комуністичними лідерами СРСР, знову стали визначальними у реалізації начебто «добровільного возз'єднання УГКЦ із РПЦ». Значна частина священників УГКЦ Дрогобицької області (287 із 324 осіб або 88,6 %) після «обробки» співробітниками держбезпеки із різних причин (страх перед арештом та ув'язненням, віра у виправлення

⁶³ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 2. – С. 210.

⁶⁴ Там само. – Т. 2. – С. 235.

⁶⁵ Там само. – Т. 2. – С. 397.

⁶⁶ Там само. – Т. 2. – С. 491.

історичної несправедливості щодо української Церкви та ін.) подали заяви про перехід до православ'я. Священик Турянський із Дублянського району у заяві писав:

«Я вважаю, що краще підпорядковуватися екзарху України на своїй рідній землі і людині нашій рідної вітчизни, для загального добра на майбутнє, чим, як було до цього, Ватикану»⁶⁷.

В. Майструк був одним із розробників оперативного плану проведення єпархіального собору УГКЦ у Дрогобичі, що мав санкціонувати перехід до православ'я. На проведення цієї акції погодилися генеральний вікарій Перемишльського вікаріату доктор М. Мельник, всі декани, їхні заступники, а також виконуючі обов'язки деканів. В. Майструк особисто інструктував начальників міських і районних відділень НКДБ про реалізацію оперативно-агентурних заходів щодо проведення єпархіального з'їзду. Всі міські та районні керівники НКДБ отримали конкретні вказівки про

«документування антирадянської діяльності найбільш реакційної частини духовенства із наміром їхнього арешту до початку проведення деканатських соборчиків, заміну неблагонадійних деканів прогресивними, які користувалися авторитетом і, безумовно, перевіреними священиками, [...] і, наприкінці, порядок проведення деканатських соборчиків із зазначенням питань, що повинні були обговорюватися».

Під його жорстким контролем проходили «деканатські соборчики», що повинні були ухвалити рішення про розрив із Ватиканом, возз'єднання із РПЦ, створення Дрогобицької єпархії РПЦ. Для надання допомоги райвідділам В. Майструк відрядив із складу 2 відділу обласного УНКДБ 10 кваліфікованих оперативних співробітників, які відбирали кандидатів у делегати на єпархіальний собор. Начальники місцевих апаратів НКДБ отримали наказ перевірити всіх кандидатів на єпархіальний собор,

«обравши тільки тих осіб, які проявили себе активними і відвертими прибічниками возз'єднання з православною церквою і безумовно лояльні до заходів радянської влади».

⁶⁷ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 2. – С. 210–228, 253–254, 403.

В. Майструк разом із начальником 2 відділу УНКДБ майором держбезпеки Цитовичем розробляв проекти вітального звернення до голови уряду УРСР М. Хрушова, декларації про розрив греко-католицьким духовенством Дрогобицької області церковного зв'язку із Ватиканом, звернення до Московського патріарха Алексія про повернення дрогобицького духовенства «до лона православної церкви»⁶⁸.

Також була налагоджена співпраця із головами райвиконкомів, уповноваженим Ради у справах РПЦ при облвиконкомі, оскільки останні прикривали конспіративну діяльність і втручання органів держбезпеки у церковні справи. Зокрема, через уповноваженого Ради у справах РПЦ за рекомендацією чекістів були зняті із сільських приходів і вислані до монастиря Василян всі священники-монахи. Відповідно, їхні приходи були віддані у розпорядження священників, які перейшли до православ'я.

В. Майструку вдалося достатньо швидко і без «зайвого галасу» ліквідувати монастир Василян у Дрогобичі. Тому він отримав із Києва санкцію на закриття Буківського і Добромильського монастирів, оскільки вони здійснювали найбільший «реакційний вплив на світських священників західних прикордонних районів». Спочатку припинив діяльність Буківський монастир, приміщення якого передали дитячому будинку, наступним став Добромильський монастир, будівлі якого зайняла військова частина. Монахів перевели до монастиря с. Лаврове Стрілківського району. Акції відбулися без «ексцесів», хоча деякі монахи намагалися звертатися до віруючих із проханням про захист. Однак всі їхні дії були блоковані співробітниками держбезпеки та міліції, представниками місцевого партійно-радянського апарату⁶⁹. Таким чином, протягом червня–грудня 1945 р. співробітникам УНКДБ по Дрогобицькій області вдалося знищити основні осередки УГКЦ у Дрогобицькій області.

Наступним пріоритетним напрямом оперативно-слідчої роботи була боротьба із українськими націоналістами. Саме до-

⁶⁸ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 2. – С. 253–261.

⁶⁹ Там само. – Т. 2. – С. 400.

сягнення по цій лінії роботи стали визначальними у службовій характеристиці на полковника В. Майструка у грудні 1948 р. Характеристику підготували співробітники відділу кадрів МДБ УРСР Гавриленко і Мальцев, погодив документ заступник міністра держбезпеки УРСР по кадрах М. Ступницький. Вони зазначили, що В. Майструк брав безпосередню участь у проведенні «складних оперативних комбінацій і розробці планів вербування цінної агентури»,

успішно виконав директиву МДБ СРСР № 0048 від 2 лютого 1947 р. про боротьбу із агентурою американської й англійської розвідок, організував депортації «родин зрадників батьківщини» (протягом 1944–1946 рр. виселені 1977 родин, 5272 особи)⁷⁰, оперативно

«забезпечив проведення виборів до Верховної Ради УРСР і місцевих рад депутатів трудящих»⁷¹.

На нараді секретарів обкомів КП(б)У і начальників УМДБ УРСР західних областей, що відбулася у Львові за участі першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича і голови РНК УРСР М. Хрущова 23 квітня 1947 р., В. Майструк звітував, що станом на квітень 1947 р. співробітники УМДБ по Дрогобицькій області вбили 1006 повстанців, ліквідували три районні проводи. Він зауважив, що область займала у березні 1947 р. перше місце по кількості «бандитських проявів» (81 напад), і брав на себе відповідальність за їхнє повільне розкриття (розкрито всього 34 напади). Він зазначив, що недоліками є незадовільна розвідувальна робота, неповороткість військових підрозділів, погане маскування при проведенні операцій⁷². Всього у 1947 р. під керівництвом В. Майструка у Дрогобицькій області було арештовано понад 4 тис. повстанців, понад тисячу – вбито, ліквідовано 350 оунівські осередки і понад 400 осіб їхнього керівного складу, вилучено 1664 одиниці зброї⁷³. Але за даними, наданими начальником

⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4963, арк. 4.

⁷¹ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 9179, арк. 29.

⁷² *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С. 578.

⁷³ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 33 зв.

обліково-архівного відділу КДБ при РМ УРСР Лисенком, у 1947 р. було арештовано 3 179 осіб⁷⁴.

Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У І. Горобець наголосив, що у 1946 р. 60 % арештованих підпільників ОУН становили жінки; за віком: понад 100 осіб (із 780 осіб) – молодь до 25 років; за соціальним походженням: із 416 засудженої молоді 150 «середняки», 28 «куркулів», понад 30 «бідняків». Він вимагав санкції Л. Кагановича на проведення чергової хвилі масової депортації родин «активних членів ОУН»⁷⁵. Із виступу І. Горобця став зрозумілим віковий, статевий та соціальний склад противників комуністичного режиму у Дрогобицькій області. Саме вони представляли для полковника В. Майструка головну ціль.

У березні 1947 р. позитивно відзначив діяльність В. Майструка міністр держбезпеки УРСР С. Савченко, зазначивши, що методи боротьби із УГКЦ й українськими націоналістами, вироблені Дрогобицьким УМДБ, поширювалися на інші західноукраїнські області. Серед негативу він зауважив наявність порушення соціалістичної законності: необґрунтовані арешти і затримання, впадки побиття підслідних. Але С. Савченко зробив висновок про відповідність В. Майструка посаді, яку він обіймав⁷⁶.

Переможні реляції В. Майструка дещо затьмарило вбивство 8 серпня 1947 р. групи партійно-радянських працівників Стрілківського району Дрогобицької області. Повстанцями були вбиті перший секретар Стрілківського райкому КП(б)У П. Дудко, завідувач оргінструкторського відділу райкому К. Семенуха, завідувач відділу кадрів Дрогобицького сільзаводу Філіпенко, агент районної контори Міністерства заготівлі УРСР Півнев і активістка Дюс, поранено ще п'ять осіб. Оскільки загинули представники партійної номенклатури, цей випадок був на контролі

⁷⁴ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 9179, арк. 175. Розбіжність може пояснюватися двома причинами, або недостовірними поточними даними УМДБ по Дрогобицькій області, або бажанням округлити цифру для атестації.

⁷⁵ *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. – С. 578.

⁷⁶ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 97–98.

ЦК КП(б)У. У цій ситуації В. Майструк дещо недооцінив важливість загибелі секретаря райкому партії. Для нього це був черговий «бандитський напад», оскільки такі напади стали постійним явищем. Покарання начальника Стрілківського районного відділу МДБ Максимічева було мінімальним – адміністративне покарання «за послаблення боротьби із бандитизмом». Однак перший секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович інтерпретував напад як «результат бездіяльності начальника районного відділу МДБ і відсутність необхідного контролю за роботою з боку УМДБ і обкому партії». Цей випадок став предметом обговорення на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 25 серпня 1947 р. У постанові «Про заходи у зв'язку із вбивством оунівськими бандитами першого секретаря Стрілківського РК КП(б)У Дрогобицької області тов. Дудка П. С. та інших» від 25 серпня 1947 р. ухвалювалися жорсткі кадрові рішення. Зокрема, начальника Стрілківського райвідділу МДБ Максимічева «за злочинне ставлення до своїх обов'язків» зняли із посади і віддали під суд; начальнику УМДБ по Дрогобицькій області В. Майструку, який

«знав про важку оперативну ситуацію у районі і не вжив своєчасні необхідні заходи для розгрому оунівського підпілля, його бандгруп й укріплення райвідділу МДБ»

оголосили догану; секретарю Дрогобицького обкому КП(б)У І. Горобцю також оголосили догану за

«невиконання вимоги ЦК КП(б)У про укріплення органів МДБ і нереалізацію заходів для боротьби із бандитизмом».

ЦК КП(б)У вимагало від В. Майструка і І. Горобця негайно розробити і втілити заходи про укріпленню районних апаратів МДБ, очищенню Стрілківського та інших районів області від оунівського підпілля. Вбивство партійно-радянських працівників у Дрогобицькій області республіканські очільники використали для активізації діяльності партійних і чекістських апаратів щодо боротьби із українськими націоналістами. Тому від західноукраїнських обкомів, райкомів і міськкомів партії вимагали обговорити постанову й ухвалити відповідний комплекс заходів⁷⁷.

⁷⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 32, арк. 338–340; *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. – С. 598–599.

Але загалом полковник В. Майструк, як вважали керівники держбезпеки УРСР, мав значний досвід оперативної і керівної роботи, довів політичну лояльність і вірність комуністичному режиму. Міністр держбезпеки УРСР С. Савченко в атестація від 30 червня 1948 р. відзначив його

«напористість, принциповість у роботі, вимогливість до себе, розвинуте відчуття відповідальності і безпосередню участь у всіх серйозних чекістсько-військових операціях, що проводилися в області», наявність «організаторських здібностей, ініціативності і вдумливості, [...] що необхідні для самостійного керівного співробітника».

Водночас він зауважив, що В. Майструк

«дотепний і хитрий, досконало володіє українською мовою, що дає необхідний ефект у безпосередній роботі із агентурою та допитах серйозних арештованих».

На думку С. Савченка, він встановив

«правильні взаємовідносини, вміє вимагати від апарату виконання завдань і примушує його напружено працювати, виявляючи при цьому жорсткість».

В. Майструк був у

«побуті витриманий, скромний, не допускав надмірностей».

Міністр навіть пропонував

«після ліквідації залишків оунівського бандитизму надати можливість йому поліпшити стан здоров'я і повчитися на курсах керівного складу»⁷⁸.

Така позитивна атестація свідчила також про наявність гарного робочого (а можливо і дружнього) контакту між начальником УМДБ В. Майструка і міністром МДБ УРСР С. Савченком.

Невдовзі керівництво МДБ УРСР запропонувало політбюро ЦК КП(б)У погодити його кандидатуру на посаду начальника УМДБ по Львівській області. Одним із мотивів цього кадрового призначення стала успішна боротьба із українськими націоналістами, що вирізняло Дрогобицьку область серед усіх інших західноукраїнських регіонів (див. табл. 1)⁷⁹.

⁷⁸ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 33 зв. -34.

⁷⁹ Там само, арк. 175.

**Статистичні дані про результати оперативно-слідчої роботи
УМДБ по Дрогобицькій області у 1945–1948 рр.**

Таблиця 1

Рік	Арештовано		Ліквідовано антирадянських груп	По ним арештовано осіб	Із них ліквідовано груп ОУН	По ним арештовано осіб	Арештовано по раніше ліквідованих групах	Направлено по підсудності справ на осіб		Звільнено у процесі слідства	Виправдано прократурою чи судом
	Всього	Із них членів ОУН і їх поплічників						Всього	Із них на членів ОУН і їх поплічників		
1945	3626	1929	248	1299	185	730	171	2588	1274	324	58
1946	1607	885	192	887	192	816	69	1790	1017	108	66
1947	3179	1968	426	2073	417	1963	5	3301	2889	80	62
1948	1855	1510	204	1548	199	1510	–	1724	1410	33	12
Всього	10267	6292	1070	5807	993	5019	245	9403	6590	545	198

Українське політбюро погодило його кандидатуру 8 грудня 1948 р.⁸⁰ Вже наступного дня В. Майструк офіційно приступив до виконання обов'язків⁸¹.

Через деякий час С. Савченко відзначив, що В. Майструк у короткий термін поліпшив боротьбу із українськими націоналістами (див. табл. 2)⁸².

Зокрема, був вбитий член Центрального Проводу ОУН «Лицар»⁸³, керівництво Золочівського і Сокальського окружних проводів ОУН. Очевидно, що успіхи останніх років переконали В. Майструка у певній у власній винятковості. В атестації від 1

⁸⁰ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 30.

⁸¹ Петров Н.В. Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954. – С. 566

⁸² ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 174.

⁸³ Ймовірно це *Олександр Іванович Гасин*, псевдоніми «Лицар», «Дор», «Чорнота», «Сук», «Тур».

**Статистичні дані про результати оперативно-слідчої роботи
УМДБ по Львівській області у 1949–1951 рр.**

Таблиця 2

Рік	Арештовано		Ліквідовано антирадянських груп	По ним арештовано осіб	Із них ліквідовано груп ОУН	По ним арештовано осіб	Арештовано по раніше ліквідованих групах	Направлено по підсудності справ на осіб		Звільнено у процесі слідства	Виправдано прокуратурою чи судом
	Всього	Із них членів ОУН і їх поплічників						Всього	Із них на членів ОУН і їх поплічників		
1949	1502	1081	172	1149	169	800	280	2231	1718	139	31
1950	2106	230	192	1609	223	8356	658	2440	1718	125	6
1951	546	342	27	194	24	71	94	910	557	47	12
Всього	4154	2916	2952	5807	416	1706	1032	5581	3993	311	49

липня 1949 р. С. Савченко вже зазначив надзвичайну самовпевненість В. Майструка у своїх здібностях

«через що він мимохить приймає консультації інших керівних оперативних співробітників при вирішенні оперативних завдань»⁸⁴.

Ця заувага не відіграла ролі у відзначенні – за успішну роботу у листопаді 1950 р. його нагородили орденом Червоного Прапора⁸⁵.

Але у серпні 1949 р. покровителя В. Майструка – міністра держбезпеки УРСР С. Савченка – призначили першим заступником голови комітету інформації при Міністерстві закордонних справ СРСР. Його наступником став колишній заступник міністра держбезпеки СРСР, уповноважений МДБ СРСР у Німеччині генерал-лейтенант М. Ковальчук. Що відбулося у взаємостосунках між начальником УМДБ по Львівській області В. Майструком і новим міністром держбезпеки УРСР – поки не відомо. Можливо, самовпевненість В. Майструка дійсно призведе-

⁸⁴ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 36.

⁸⁵ Там само, арк. 37.

ла до провалів в оперативно-слідчій роботі. Вже у 1950 р. очільник МДБ УРСР заявив про послаблення В. Майструком керівництва обласним чекістським апаратом, у результаті чого

«співробітники обласного УМДБ допустили порушення соціалістичної законності, мали місце факти провалу чекістсько-військових операцій. Недостатньо приділялося уваги розшуку державних злочинців, не надавалася допомога в організації кваліфікованої роботи по боротьбі із агентурою іноземних розвідувальних органів».

У грудні 1950 р. наказом МДБ УРСР В. Майструку оголосили догану за послаблення контролю за роботою підпорядкованого йому апарату. Однак упродовж двох років йому не вдалося поліпшити оперативно-слідчу роботу відповідно до вимог нового міністра держбезпеки УРСР. У 1952 р. на нього знов було накладено стягнення за поганий контроль за виховною роботою співробітників відділу 2-Н (колишній секретар парторганізації відділу попиячив на декілька тисяч рублів) Львівського міськвідділу МДБ. Тому у березні 1952 р. М. Ковальчук запропонував МДБ СРСР перевести В. Майструка на посаду начальника УМДБ по Житомирській області, де був значно менший обсяг роботи⁸⁶. Після затвердження його кандидатури політбюро ЦК КП(б)У та погодження її з МДБ СРСР, В. Майструк у квітні 1952 р. обійняв посаду начальника УМДБ по Житомирській області.

Але у 1953 р. через «недостатній контроль» і слабке керівництво розробкою агентурної справи «Обвал», наказом МВС УРСР № 0081 він знову отримав догану. Згідно з його поясненнями від 23 лютого 1954 р., ця агентурна справа була відкрита ще 1949 р. в УМДБ по Львівській області і стосувалася керівних працівників й інженерів тресту «Львіввугілля», які начебто займалися приписками об'ємів видобутого вугілля, метражу буріння, допустили великі грошові перевитрати. Також у справі фігурував начальник управління військового будівництва підполковник Павленко, який підрядився будувати для тресту «Львіввугілля» шахту і електростанцію. Але будівництво проходила без дотримання обумовлених термінів і з великими перевитратами державних коштів. Про діяльність Павленка він

⁸⁶ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 44.

повідомив відділ контррозвідки Прикарпатського військового округу. Згодом виявилось, що Павленко – аферист, який створив фіктивне управління військовим будівництвом і, користуючись бюрократичними недоліками і корупційними зв'язками, роками крав значні державні кошти.

Але фальшивий «підполковник Павленко» і його УВС-1 перебували поза компетенцією В. Майструка. Натомість агентурна справа «Львіввугілля» знаходилася під його контролем і вимагала вагомої експертної оцінки фахівців – інженерів вугільної промисловості. Однак на прохання В. Майструка про відрядження експертів не відгукнулося ані МДБ УРСР, ані МДБ СРСР. Ймовірно, у період чергового сплеску репресивних акцій стосовно вчених (справа лікарів та ін.) партійно-радянські керівники загальносоюзного рівня та очільники держбезпеки не вважали за необхідне проводити будь-які експертизи. Натомість В. Майструк, зважаючи, що об'єктами оперативної розробки стали члени партії, номенклатурні працівники ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б), і пам'ятаючи негативний досвід наприкінці 1930-х рр. стосовно реабілітації окремих партійно-радянських працівників, вирішив не форсувати події. За твердженням В. Майструка, лише наприкінці 1951 р. або на початку 1952 р. із МДБ СРСР він отримав вказівку про направлення справи до прокуратури, оскільки фактів «шкідництва» не виявлено. Тому В. Майструк вважав накладене стягнення несправедливим⁸⁷.

Після смерті Й. Сталіна його одразу – 19 березня 1953 р. – зняли із посади начальника УМДБ по Житомирській області. У квітні–червні 1953 р. через реорганізацію органів держбезпеки він перебував у резерві МВС УРСР. Потім його призначили заступником начальника 4 (секретно-політичного) управління МВС УРСР. Він продовжував боротися із політичними опонентами більшовиків та антирадянськими проявами до травня 1954 р.⁸⁸

⁸⁷ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 169–170.

⁸⁸ У біограмі, підготовленій М.Петровим, зазначається інша дата виходу у запас – серпень 1954 р. Див.: *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954. – С. 566.

25 травня 1954 р. В. Майструка наказом голови КДБ при Раді Міністрів СРСР звільнили у запас Радянської армії у зв'язку із скороченням штатів⁸⁹. При нарахуванні пенсії його особиста причетність до 15 чекістсько-військових операціях була взята до уваги як участь у бойових операціях із розрахунком один день до трьох⁹⁰.

Після недовгого періоду облаштування у м. Києві, у квітні 1955 р. він обійняв посаду заступника начальника канцелярії по секретному діловодству Міністерства вищої освіти УРСР, із травня 1959 по січень 1976 рр. очолював перший відділ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР.

Покарання чи приховування злочину?

24 грудня 1950 р. заступник начальника відділення слідчої частини МДБ УРСР капітан Жданов написав рапорт заступнику міністра держбезпеки УРСР генерал-майору Д. Єсипенку. Він розповів, що 18 грудня 1950 р. у діловій розмові із співробітником військової прокуратури військ МВС Українського округу полковником Бродовським у присутності полковника Г. Кошарського згадали прізвище В. Майструка. Г. Кошарський зауважив, що знає це прізвище ще із довоєнного часу, коли здійснював прокурорський нагляд за слідчою справою відповідальних співробітників НКВС. В. Майструк проходив у справі як свідок⁹¹. Під час судового процесу, продовжував Г. Кошарський, В. Майструка арештували. Прокурор дивувався – яким чином він міг уникнути покарання й обійняти високу посаду у МДБ. На запитання Бродовського про наявність однофамільця, Г. Кошарський упевнено заявив, що не помиляється, оскільки у його сейфі зберігається наглядова справа, за якою проходив В. Майструк. Д. Єсипенко доручив заступнику міністра держбезпеки УРСР по

⁸⁹ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 85.

⁹⁰ Там само, арк. 77–78.

⁹¹ Ймовірно, це була справа начальника УНКВС по Вінницькій області І. Корабльова та його поплічників.

кадрах В. Цепкову перевірити інформацію⁹². Начальник 2 відділення особливої інспекції відділу кадрів МДБ УРСР капітан Кузьмін 20 квітня 1951 р. підготував довідку по архівно-кримінальній справі № 266749 на колишнього начальника відділення УНКВС по Вінницькій області В. Майструка, де відтворив всі події його арешту та виправдань власних дій. У той же день В. Цепков доповів інформацію міністру держбезпеки УРСР М. Ковальчуку, який доручив направити доповідну записку до управління кадрів МДБ СРСР⁹³. Але подальші події засвідчили, що ця інформація не вплинула на кар'єру, оскільки до 1954 р. він продовжував обіймати посади в органах держбезпеки та МВС УРСР.

Але ситуація змінилася після смерті Й. Сталіна. Із органів держбезпеки і внутрішніх справ почали звільняти осіб, які брали участь у масових політичних репресіях. Їхні імена фігурували у скаргах, доповідних записках співробітників кадрових підрозділів держбезпеки чи внутрішніх справ, спеціальних визначеннях військових трибуналів військових округів, прокуратури чи Військової колегії Верховного Суду СРСР, що здійснювали реабілітацію жертв політичних репресій, як осіб, які фальсифікували кримінальні справи, катували підслідних.

Під час звільнення В. Майструка до запасу у 1954 р. також постала проблема із формулюванням причини, оскільки в особовій справі залишилися відомості про його арешт, участь у судовому процесі стосовно І. Корабльова та причетність до «порушення соціалістичної законності» у 1937–1938 рр., початку 1950-х рр. Міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач у лютому 1954 р. звернувся до начальника управління кадрів МВС СРСР П. Петушкова із пропозицією про звільнення заступника начальника 4 управління МВС УРСР В. Майструка за «фактами, що дискредитують органи МВС». Він також направив висновок відділу кадрів МВС УРСР, анкету та особову справу для ухвалення відповідного рішення. У висновку наголошувалося, що 14 осіб засвідчили використання В. Майструком і його підлеглими

⁹² ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 46–47.

⁹³ Там само, арк. 48–51.

фізичного впливу стосовно підслідних, а також фальсифікацію матеріалів кримінальних справ⁹⁴.

Для В. Майструка це означало проведення службового розслідування. За його результатами ухвалювалися рішення про перекваліфікацію причини звільнення у запас «порушників соціалістичної законності» на підставі фактів «дискредитації звання співробітника органів державної безпеки». Це спричинювало позбавлення частини значної пенсії, орденів, отриманих за проведення масових операцій у 1937–1938 рр., права носіння військової форми, моральні збитки тощо.

Із висновком відділу кадрів МВС УРСР ознайомили В. Майструка. 23 лютого 1954 р. він підготував детальні пояснення по кожному із фактів його недоліків у оперативно-слідчій роботі. Він зауважив, що колишній секретар обкому КП(б)У П. Юр'єв був арештований за свідченнями одразу декількох обласних партійно-радянських керівників – Козіса, Співака, Сазонова⁹⁵ та ін., які назвали його членом антирадянської право-троцькістської організації. Але ані він, ані співробітники його відділення до їхнього арешту не мали стосунку. На момент арешту П. Юр'єв вже не був секретарем обкому, оскільки обласна парторганізація

«не висловила йому політичної довіри і до складу пленуму обкому не обрала».

Делегати обласної партконференції звинуватили П. Юр'єва у тому, що він тривалий час працював із

«викритими ворогами народу Лобановим, Співаком та ін., був з ними у близьких стосунках і не розкрив їхньої ворожої діяльності».

Справу П. Юр'єва упродовж двох місяців безуспішно розслідував Л. Ширін. Лише наприкінці 1938 р. підслідний власноруч написав свідчення, де, за висловом В. Майструка, «просторікувато виклав свою практичну антирадянську діяльність». Після цього справа потрапила до слідчого В. Майструка. За його вис-

⁹⁴ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 112–116.

⁹⁵ Всі названі особи були реабілітовані.

ловом, на допиті П. Юр'єв підтвердив й уточнив деякі деталі своєї діяльності і підписав протокол. В. Майструк заперечував найменший тиск на підслідного і зауважував, що П. Юр'єв на засіданні військового трибуналу, який судив його за «диверсійну роботу», підтвердив всі свідчення. Тому трибунал ухвалив йому та його колегам вирок.

Лише згодом П. Юр'єв на допиті під час додаткового розслідування справи у січні 1940 р. відмовився від своїх свідчень, заявивши, що вони фальсифіковані. В. Майструк доводив, що він непричетний до фальсифікації і записував тільки свідчення підслідного. Він визнав себе винним лише у тому, що не міг перевірити зазначені свідчення, оскільки справу знову передала слідчій групі. Порушенням він також вважав той факт, що подав на підпис П. Юр'єву машинописний, а не рукописний протокол допиту.

Свою причетність до справи вінницького осередку «Бунду» він також категорично заперечував, посилаючись на орієнтування із НКВС СРСР, отримані свідчення від підслідних іншими слідчими та власну зайнятість в інших кримінальних справах. Він визнавав, що підписав постанови на арешт 9 осіб та вдарив підслідного Когана, який вів себе зухвало й ображав слідчого. Він знову посилався, що всі підслідні, окрім двох, визнали причетність до

«єврейської буржуазно-націоналістичної організації Бунд і проводили ту чи іншу антирадянську роботу».

У поясненні В. Майструк зробив цікавий пасаж:

«Брускін (арештований у справі “Бунд”. – Р. П.) на допиті у військового прокурора свідчив, що коли я начебто його допитував, слідчий Решетило зайшов до мене у кабінет і почав його бити. Це неправда. По-перше, я його не допитував [...]. По-друге, Решетило не міг у моему кабінеті бити арештованого, якого я допитував».

Також він заявив про неправомірне ставлення до нього голови військового трибуналу військ НКВС Київського округу Васютинського у квітні – травні 1941 р. Начебто лише за його допомогою на очних ставках судового розслідування деякі колишні підслідні упізнавали слідчого В. Майструка, який їх ка-

тував. В. Майструк наголошував, що на засіданні трибуналу він заявив про наклеп і зараз заперечує факти побиття підслідних⁹⁶.

Читаючи ці та інші аргументи колишнього слідчого держбезпеки, можна чітко простежити маніпуляції фактами і подіями. Він зауважував, що документально не підтверджено факти допиту ним тих осіб, які свідчили про його участь у катуваннях. В. Майструк чудово розумів, що тепер важливо документувати власну картину подій й аргументів, покладаючи вину на визначених партійними очільниками і керівництвом держбезпеки «порушників соціалістичної законності». Він апелював до факту визнання підслідними вини під час слідства і судового засідання, наявності вироку судового органу, натякаючи, що в іншому випадку його вину у фальсифікації справи повинні розділити судові органи. Водночас, він навіть не натякнув на провину вищих партійно-радянських керівників СРСР у причетності до масового вбивства людей, і не посилався, як деякі чекісти, на виконання «наказів партії». Він був упевнений, що справи репресованих громадян ніхто реально переглядати не буде, а у цей час проходить чергова кампанія «чистки» силових міністерства СРСР та їхніх низових апаратів від «беріївців». У подібній ситуації він вже був у 1938–1941 рр. і тому алгоритм подій йому вже був відомий.

Розуміючи, що потрібно визнати якусь вину, В. Майструк заявив, що бачить власну провину у тому, що виконав у 1938 р. вказівку начальника 4 відділу УНКВС по Вінницькій області О. Надєждіна і підписав постанову на арешт 9 осіб у справі «Бунд» і вдарив «зухвалого підслідного» Когана⁹⁷. На наступних восьми сторінках 29-сторінкового пояснення полковник В. Майструк зупинився на своїх недоліках (грубіянстві, самовпевненості тощо) і героїчній роботі під час війни із нацистами та боротьбі із українськими націоналістами.

Не були оригінальними виправдання щодо звільнення у 1950 р. декількох десятків арештованих у період його начальництва УМДБ по Львівській області. Подібні дії вважалися проя-

⁹⁶ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 143–149.

⁹⁷ Там само, арк. 163.

вом поганої агентурної й оперативно-слідчої роботи. Однак він писав:

«[...] серед цих звільнених частина була арештована до мене, частина арештована іншими органами, а деякі були звільнені із оперативних міркувань».

Відповідальність за недоцільні арешти він покладав на свого заступника Михальчука, який курував слідчий підрозділ управління, начальника слідчого відділу УМДБ Рафаеля. Він також зауважував, що було дуже важко документувати злочини у західноукраїнських областях⁹⁸.

Отримавши пояснення В. Майструка, міністр внутрішніх справ Т. Строкач 24 лютого 1954 р. доручив полковникам Кардашеву і Черкашину особисто їх розглянути і надати у триденний термін власний висновок⁹⁹. Заступнику начальника відділення слідчої частини з особливо важливих справ МВС УРСР капітану Ганенку доручили підготувати записку за матеріалами архівно-кримінальної справи на М. Брускіна та ще 16 осіб, яких обвинувачували в участі у «контрреволюційній організації “Бунд”». До цієї справи був причетний В. Майструк. Проаналізувавши матеріали справи, Ганенко зазначив, що свідчення обвинувачених не можуть бути доказами із наступних причин:

- всі свідчення арештованих були отриманні після тривалого перебування під вартою. До визнання вини їхні свідчення протоколом не оформлялися;
- у свідченнях підслідних чимало протиріч, що не були усунені слідством. Це стосувалося, зокрема, мети і завдань підпільної організації, конкретної особисто проведеної антирадянської роботи. Ганенко зауважив, що підслідні майже однаково формують свої свідчення;
- майже всі підслідні визнали свою вину у проведенні націоналістичної агітації серед єврейського населення. Однак докази базувалися на свідченнях самих підслідних. Не був допитаний жоден свідок, який підтвердив би їхні контрреволюційні дії.

⁹⁸ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 167–168.

⁹⁹ Там само, арк. 14.

Саме через відсутність доказової бази пленум Верховного Суду СРСР 13 квітня 1940 р. вирок скасував і провадження по цій справі припинив¹⁰⁰.

Слідчий проаналізував і справу П. Юр'єва та ще 10 осіб. Зауваження були подібні як у справі «Бунду»: відсутність доказів реальної контрреволюційної роботи, окрім власних зізнань підслідних, невідповідності в оформленні кримінальної справи тощо¹⁰¹. Також Ганенко провів бесіду із П. Юр'євим із приводу обставин його арешту. Він підтвердив факти психологічного тиску та катувань з боку співробітників УНКВС Редера і Глуского. В. Майструк лише штовхав і «брав за грудки». П. Юр'єв таким чином його охарактеризував Ганенку: «Майструк, як слідчий, представляв собою тонкого садиста, який міг без прямого побиття добувати «свідчення» шляхом активного допиту (непереривність і тривалий час допиту, позбавлення сну тощо). Також П. Юр'єв 1 квітня 1954 р. написав начальнику слідчої частини МВС УРСР пояснення про обставини його арешту і допиту В. Майструком у 1938 р.¹⁰²

Додатково у середині березня 1954 р. слідчий Ганенко опитав колишніх підслідних В. Майструка – Д. Платинського, Х. Урінцева, М. Брускіна, А. Ліпмана, які вкотре підтвердили участь у їхньому катуванні¹⁰³.

Також слідчий 27 березня 1954 р. підготував довідку за матеріалами військової прокуратури військ НКВС Українського округу про факти порушення соціалістичної законності співробітниками УМДБ по Дрогобицькій області у 1947–1948 рр., тобто у період керівництва В. Майструка. Тоді прокурори виявили, що у серпні–листопаді 1947 р. співробітники Миколаївського райвідділу МДБ і слідчого відділу УМДБ проводили слідство стосовно громадян Заячківської і Герилів як членів осередку ОУН. Підслідні заявили, що підписали свідчення, оскільки слідчий Гузаєв бив їх гумовою палицею. У результаті

¹⁰⁰ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 43–56.

¹⁰¹ Там само, арк. 126–151.

¹⁰² Там само, арк. 152–157.

¹⁰³ Там само, арк. 106–125.

одна із вагітних підслідних втратила двох близнюків. Жінки були звільнені з-під арешту. Стосовно слідчого Гузаєва начальник УМДБ по Дрогобицькій області В. Майструк обмежився дисциплінарним покаранням. Хоча підслідні неодноразово скаржилися на катування, проведенні цим слідчим.

Ганенко описав ще п'ять офіційно зафіксованих фактів побиття підслідних, але слідчі отримали лише адміністративне стягнення (декілька діб арешту). У ще чотирьох випадках співробітники встановили факт смерті підслідних від катувань чи невмотивованого використання зброї. Однак лише в одному випадку були арештовані слідчі – винуватці смерті підслідного, інших співробітників карали лише в адміністративному порядку.

У доповідній записці зауважувалося, що у грудні 1947 р. районним апаратам МДБ Дрогобицької області був розісланий лист про факти кримінальних злочинів, які здійснили співробітники держбезпеки. Але жоден із згаданих у листі чекістів не був покараний у судовому порядку.

Також згадувалося, що військова прокуратура 9 липня 1948 р. поінформувала секретаря ЦК КП(б)У по кадрах О. Єпішева і завідувача сектором управління кадрів ЦК КП(б)У Добровольського про численні факти самочинних розстрілів громадян співробітниками УМДБ по Дрогобицькій області¹⁰⁴. Але ніяких кадрових рішень не було ухвалено.

До доповідної записки додавалася довідка заступника начальника особливої інспекції відділу кадрів МВС УРСР про кількість та види покарання за «порушення соціалістичної законності» співробітників УМДБ по Дрогобицькій області у 1947–1952 рр. Із 12 чекістів 5 осіб були розстріляні або ув'язнені до таборів¹⁰⁵. Зважаючи на кількість виявлених злочинів і кількість покараних, очевидно, що у довідці особливої інспекції відділу кадрів МВС УРСР зафіксовані не всі випадки покарання за злочини. Ймовірно, що повну картину злочинів дрогобицьких чекістів співробітники особливої інспекції і не збиралися розкривати. Довідка готувалася як підтвердження наявних

¹⁰⁴ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 158–165.

¹⁰⁵ Там само, арк. 166–169.

злочинів за часів керівництва УМДБ по Дрогобицькій області В. Майструком.

Невідомо, як би зреагували керівники МВС СРСР на пропозиції Т. Строкача щодо звільнення одіозного чекіста за «фактами дискредитації», але В. Майструку у чергове поталанило. У березні 1954 р. був створений Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР, і надалі цю справу розглядало вже керівництво КДБ УРСР. Зокрема, голова КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко у листі від 30 квітня 1954 р. заступнику голови КДБ при РМ СРСР П. Григор'єву писав, що В. Майструк за порушення «соціалістичної законності» у 1938 р. заслуговує на звільнення із органів КДБ із формулюванням «за фактами дискредитації високого звання офіцера». Але, на думку В. Нікітченка, ці порушення були допущенні 16 років тому, після чого В. Майструк зробив висновки і більше не допускав таких випадків. Очевидно, порушення соціалістичної законності на Дрогобиччині він просто не брав до уваги. Далі він перелічив заслуги В. Майструка в організації розвідувально-диверсійних груп, боротьбі із українськими націоналістами, долучив статистичні дані вбитих повстанців і зробив висновок, що після 1938 р.

«своїми діями сприяв підняттю авторитету наших органів»¹⁰⁶.

У Москві дослухалися аргументів керівництва КДБ УРСР і звільнили В. Майструка у запас Радянської армії.

Однак це не врятувало його від чергових прикростей. Саме у період цивільного життя для В. Майструка почалися найбільші «неприємності», оскільки розпочалися масові службові розслідування діяльності колишніх і діючих співробітників держбезпеки. Це було наслідком ініційованої М. Хрущовим у другій половині 1950-х рр. реабілітації репресованих громадян. Підставою знову стали скарги колишніх в'язнів чи їхніх родичів, окремі ухвали та визначення військових трибуналів, обласних та Верховного судів тощо.

Розслідування проводила особлива інспекція відділу кадрів КДБ при РМ УРСР. Так, при розгляді справи Н. Вороніної, засуд-

¹⁰⁶ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 101–103.

женої Особливою нарадою при НКВС СРСР за приналежність до «троцькістської організації» у 1938 р., прокурором Вінницької області старшим радником юстиції Лисенком були виявлені ознаки фальсифікації кримінальної справи. Оскільки слідство проводив В. Майструк, то обласний прокурор Лисенко 25 лютого 1956 р. ініціював відкриття проти нього кримінального провадження¹⁰⁷.

16 листопада 1956 р. Військовий трибунал Прикарпатського військового округу при розгляді кримінальної справи А. Шостка, засудженого до розстрілу «трійкою» УНКВС по Вінницькій області 27 вересня 1938 р., також ухвалив особливе визначення. У ньому, зокрема, зазначалося, що В. Майструк разом із засудженим колишнім начальником УНКВС І. Корабльовим, співробітниками А. Пришивциним, Г. Данилейком, М. Бутенком брали участь у фальсифікації кримінальних справ на партійно-радянських керівників Вінницької області.

Голова Військового трибуналу ПрикВО генерал-майор юстиції Мельниченко 7 грудня 1956 р. вимагав довести до відома ЦК КПУ та військового прокурора ПрикВО виявлену під час перегляду кримінальної справи А. Шостка інформацію до 25 грудня 1956 р.¹⁰⁸ Співробітники військової прокуратури надали у розпорядження особливої інспекції відділу кадрів КДБ УРСР копії протоколів допитів, пояснень свідків щодо злочинної діяльності співробітників УНКВС по Вінницькій області. Так, колишній ув'язнений Я. Койрах у скарзі Голові Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилову від 30 жовтня 1953 р. підтвердив погрози В. Майструка застосувати фізичний вплив:

«Через декілька днів я був викликаний на допит до іншого слідчого на прізвище Майструк. Останній перед допитом мені заявив, що він не такий слідчий, що проводить допит у “білих рукавичках”. Я спитав його: “Як же будете вести слідство?”. У відповідь він показав мені ніжку від стільця і заявив мені: “Ти будеш тепер давати такі свідчення, які я буду вимагати. Якщо»

¹⁰⁷ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 313, т. 3, арк. 181–182.

¹⁰⁸ Там само, т. 1, арк. 8–10. Термін відповіді був продовжений на три дні, оскільки голова КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко був хворий.

не віриш – спитай у співкамерників, вони тобі розкажуть, до чого доводять себе люди, які не бажають підписувати потрібні мені свідчення”. У відповідь я заявив, що радянський слідчий не має права використовувати насилля під час слідства й отримав удар по голові ніжною стільця. [...] ще більше на мою психіку впливало те, що, коли мене вели на допит коридорами НКВС, із кабінетів слідчих лунали крики і стогін закатованих людей. Коли повертався із допиту, я бачив співкамерників, які теж повернулися від інших слідчих, теж замучених і побитих. Все це разом подіяло на мене так, що зовсім перестав розуміти про що мене питає слідчий. У цьому важкому фізичному і моральному стані я підписав написаний слідчим Майструком протокол так званого слідства. Що я підписав – не знаю до цього часу»¹⁰⁹.

Згодом у поясненні від 19 березня 1957 р. В. Майструк заперечив факт побиття Я. Койраха та фальсифікацію протоколу допиту¹¹⁰.

27 грудня 1956 р. заступник голови КДБ при РМ УРСР полковник О. Кардашев надіслав завідувачу адміністративного відділу ЦК КПУ Кузнецову інформацію про клопотання перед КДБ при РМ СРСР щодо зміни формулювання звільнення у запас В. Майструка «за фактами дискредитації високого звання офіцера» через появу нових фактів порушення соціалістичної законності¹¹¹.

Паралельно начальник особливої інспекції управління кадрів КДБ при РМ СРСР полковник М. Боровльов 15 січня 1957 р. наказав заступнику голови КДБ при РМ УРСР полковнику О. Кардашеву перевірити нові факти «порушення соціалістичної законності» В. Майструком¹¹².

Допит В. Майструка відбувся 22 січня 1957 р. Його провів помічник військового прокурора Київського військового округу полковник юстиції Конончук. В. Майструк традиційно дотримувався власної версії розвитку подій 1937–1937 рр. і визнав лише факт побиття арештованого Когана:

¹⁰⁹ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 313, т. 1, арк. 142.

¹¹⁰ Там само, т. 3, арк. 246.

¹¹¹ Там само, т. 1, арк. 5–6.

¹¹² Там само, арк. 1–2.

«[...] вдарив рукою в обличчя за те, що він себе зухвало на слідстві»¹¹³.

Інші факти побиття він повністю заперечував¹¹⁴.

11 лютого 1957 р. старший слідчий особливої інспекції відділу кадрів КДБ при РМ УРСР капітан Кроха отримав пояснення ще одного колишнього підслідного В. Майструка – колишнього голови Вінницького райвиконкому В. Могилівського. Його арештували у жовтні 1938 р. і засудили спецколегією Вінницького обласного суду до 10 років виправно-трудових таборів. Але справа була переглянута, й у квітні 1940 р. вирок скасували. Спочатку у власноручному поясненні, потім 28 лютого 1956 р. на допиті у помічника військового прокурора ПрикВО майора юстиції Трошина як свідок він підтвердив побиття його В. Майструком. У поясненні він описав один із нічних допитів:

«Сам Майструк був дуже п'яний, у руках він тримав шоколад і пригощав машиністку, яка знаходилася у кабінеті. У кабінеті Майструка знаходилася також підслідна жінка (прізвища не пам'ятаю, вона до арешту працювала на кондитерській фабриці, за національністю єврейка). Майструк запитав, чи буду я свідчити. І коли я відповів, що мені немає про що свідчити, він почав бити мене кулаком по голові, носком чобота у живіт і статевий орган. Жінка, яка знаходилася у кабінеті, злякалася і почала кричати. Майструк обізвав її повією і, тримаючись за стінку, бо був дуже п'яний, вийшов із кабінету. Мене і жінку відправили у карцер. Більше мене Майструк під час допитів не бив. Знаю тільки, що арештовані, які знаходилися у камері, дуже боялися Майструка і його викликів на допит»¹¹⁵.

Це було єдине свідчення про допит В. Майструком у стані сп'яніння. Цілком можливо, що інші підслідні на це не звертали уваги, оскільки слідчі часто вживали алкоголь для «підтримки життєвого тону», оскільки вони знаходилися на роботі майже цілодобово.

Також у лютому–березні 1956 р. Трошин допитав колишніх інструктора Вінницького облвиконкому П. Бондаренка, завіду-

¹¹³ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 313, т. 3, арк. 164–165 зв.

¹¹⁴ Там само, арк. 248.

¹¹⁵ Там само, т. 1, арк. 28–30.

вача сектору Вінницького обласного відділу народної освіти Л. Рейнера й отримав від них додаткові пояснення. Вони теж підтвердили участь В. Майструка у катуваннях¹¹⁶. Але слідчий капітан Кроха 10 лютого 1957 р. констатував, що В. Майструк тільки підписав постанову про арешт, але у кримінальній справі не зафіксована його участь у допитах¹¹⁷. Це був типова практика, оскільки у подальшому саме слідчому та начальнику відділення (здійснював загальне керівництво) висловлювалися подяки і надавалися нагороди за «викриття ворогів народу». Але у подальшому ця практика дозволила колишнім слідчим заявляти, що вони не причетні до конкретної справи, оскільки у протоколі не зазначена їхня участь у допиті. Створювалося у такий спосіб поле для маніпулювання.

Наприкінці грудня 1956 р. заступник військового прокурора ПрикВО полковник юстиції Богомаз просив голову КДБ при РМУРСР В. Нікітченка перевірити, чи проводилося розслідування «порушення соціалістичної законності» стосовно В. Майструка, Г. Данилейка, А. Пришивцина і М. Бутенка та встановити місцезнаходження цих осіб¹¹⁸.

Співробітники особливої інспекції КДБ при РМУРСР у 1957 р. розшукали колишніх колег В. Майструка: М. Бутенка – в Одесі (у 1947 р. працював начальником господарського відділу УМВС по Одеській області), І. Глуського – у Білій Церкві, А. Пришивцина – у Херсоні (пенсіонер МВС), І. Корабльова – у Куйбишеві, М. Перепиляка – у Дніпропетровській області, В. Лаврент'єва (співробітник особливого відділу КДБ при РМ СРСР Московського округу ППО) та інших.

Зокрема, І. Глуський підтвердив факт побиття «озлоблених» арештованих, які не хотіли надавати свідчень, але ніхто із них не підтвердив факт побиття арештованих і фальсифікації справ безпосередньо В. Майструком¹¹⁹. У поясненні від 15 лютого 1957 р. він зауважив, що

¹¹⁶ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 313, т. 1, арк. 31–41.

¹¹⁷ Там само, арк. 165–166.

¹¹⁸ Там само, арк. 42.

¹¹⁹ Там само, т. 2, арк. 93–95.

«осмислив останні рішення партії щодо ліквідації культу особистості, обстановку в органах НКВС у 1937–1938 рр., зокрема в УНКВС по Вінницькій області. Можу сказати, що обстановка була страхітлива і представляла собою явище масового психозу».

Із співробітників УНКВС по Вінницькій області він звинуватив у побитті підслідних лише А. Редера, який покінчив життя самогубством. Оперативно-слідчу діяльність В. Майструка він оцінив позитивно і, посилаючись на спільну роботу, заявив про відсутність фактів побиття ним підслідних. Також він заперечив свідчення колишнього колеги Фукса про свою участь і В. Майструка у катуваннях, назвавши їх наклепом. Він визнав лише «сліпу віру» і «некритичне ставлення» до свідчень підслідних, посилаючись на масовий психоз та тиск керівництва¹²⁰. Колишній начальник УНКВС по Вінницькій області І. Корабльов охарактеризував В. Майструка як «вдумливого співробітника» і заявив, що подій «двадцятирічної давнини він не пам'ятає»¹²¹. В. Лаврент'єв також назвав наклепом свідчення Епельбаума і Платинського про катування, а

«плювання в обличчя арештованого не імponує натурі і характеру Майструка»¹²².

Практично всі виявленні колишні співробітники УНКВС по Вінницькій області у 1956–1957 рр. заперечували причетність В. Майструка до катувань. Інакше вони змушені були б визнати власну участь у порушенні «соціалістичної законності».

До справи службового розслідування були долучені оглядові довідки на архівно-кримінальні справи, що розслідувалися В. Майструком і його колегами. Здебільшого, це справи на партійно-радянських і комсомольських керівників Вінницької області: голову облвиконкому О. Триліського, секретарів обкому КП(б)У В. Чернявського, П. Юр'єва, директора Вінницького медичного інституту Г. Бриліант та ін.

Вже 5 квітня 1957 р. старший слідчий капітан Кроха і начальник особливої інспекції відділу кадрів КДБ при РМ УРСР полков-

¹²⁰ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 313, т. 1, арк. 1–10.

¹²¹ Там само, т. 2, арк. 93–95.

¹²² Там само, арк. 34–36.

ник Черкашин підписали висновок про результати службового розслідування у справі В. Майструка. Факти використання «методів фізичного впливу» та фальсифікації кримінальних справ В. Майструком були підтверджені свідченнями колишніх в'язнів. Важливим доказом злочину стала реабілітація значної кількості громадян, справи яких він розслідував у 1937–1938 рр. Тому співробітники особливої інспекції пропонували змінити формулювання наказу КДБ СРСР від 25 травня 1954 р. про звільнення із органів державної безпеки полковника В. Майструка

«у зв'язку із скороченням штатів» на «за фактами, що дискредитують високе звання офіцера органів державної безпеки».

Також пропонувалося копію висновку направити до МВС УРСР для ухвалення покарання стосовно пенсіонерів – співробітників органів внутрішніх справ А. Пришивцина, М. Бутенка, Ф. Решетила (на момент проведення службового розслідування він обіймав посаду начальника райвідділу міліції Савранського району Одеської області) і до Міністерства юстиції УРСР, оскільки Л. Ширін працював юрисконсультом Харківської бази «Коопторгу». 22 квітня голова КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко ці пропозиції затвердив¹²³.

Висновок також був направлений заступнику голови КДБ при РМ СРСР генерал-майору П. Григор'єву. У супровідному листі заступник голови КДБ при РМ УРСР полковник О. Кардашев просив скасувати представлення військового прокурора Прикарпатського військового округу про відкриття кримінального провадження стосовно В. Майструка за «порушення соціалістичної законності» у 1937–1938 рр., оскільки «не встановлено фактів корисливості і кар'єрних устремлінь у його діях». Із подібним формулюванням кримінальне провадження за статтею 54, п. 7 Кримінального кодексу УРСР спочатку було перекваліфіковане на статтю 206, п. 17, а потім, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію» від 27 березня 1953 р., кримінальне переслідування було припинено¹²⁴.

¹²³ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 313, т. 2, арк. 253–275.

¹²⁴ Там само, т. 3, арк. 250.

Зазначене формулювання свідчить, що факти тортур і побиття під час Великого терору у другій половині 1950-х рр. інтерпретувалися як «вимушений захід» чи «політична вимога часу», спровокована Й. Сталіним. Також О. Кардашев наголошував, що В. Майструк проявив сміливість у боротьбі із «націоналістичними бандами» на Західній Україні і втратив здоров'я під час війни. На підтвердження останнього факту до особливої інспекції КДБ СРСР був надісланий витяг із його медичної картки. 6 червня 1957 р. заступник голови КДБ при РМ СРСР П. Григор'єв погодився із покаранням В. Майструка. Наказом КДБ при РМ СРСР № 218 від 20 червня 1957 р. було змінено формулювання звільнення В. Майструка у запас Радянської армії – «по фактам дискредитації високого звання офіцера державної безпеки»¹²⁵.

Зміна формулювання при звільненні у запас «по фактам дискредитації» означала втрату частки вагомої у 1568 руб. пенсії, призначеної у 1954 р. клопотання О. Кардашева перед КДБ при РМ СРСР про незастосування пенсійних обмежень до пенсіонера В. Майструка були двічі відхиленні протягом липня–жовтня 1957 р.

Чимало чекістів наприкінці 1960–1970-х рр. намагалося зняти обвинувачення і повернути «чесне ім'я». Колишні чекісти відчували зміну політичної ситуації, оцінили посилення боротьби із «українським націоналізмом» і сподівалися на цій хвилі отримати реабілітацію. Вірогідно, що В. Майструк теж вимагав змінити формулювання звільнення в запас та повернути йому пенсію у повному обсязі. Припущення базується на затвердженому головою КДБ при РМ УРСР В. Федорчуком висновку відділу кадрів від 30 вересня 1971 р., де заперечується можливість задовольнити скаргу В. Майструка. Також зазначалося, що крім 50% пенсії (78 руб. 40 коп.)¹²⁶, він отримував посадовий оклад начальника першого спецвідділу Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР у розмірі 180 руб., мав квартиру у

¹²⁵ ГДА СБ України, ф. 12, спр. 9179, арк. 128.

¹²⁶ Йдеться про пенсійне забезпечення після деномінації радянського рубля 1961 р.

м. Києві, де проживав із дружиною. В. Майструк мав прекрасні атестації із місця роботи (брав активну участь у громадському житті колективу, обирався заступником секретаря партійного бюро)¹²⁷.

Подібний запит про скасування пенсійного обмеження він направив й на адресу голови КДБ при РМ СРСР Ю. Андропова. Негативний висновок начальника управління кадрів КДБ при РМ СРСР генерал-майора А. Рагозіна від 7 жовтня 1971 р. був затверджений підписом Ю. Андропова¹²⁸.

В. Майструк за здійснення у період Великого терору злочинів отримав чи не найважче покарання для співробітників його рівня. Загалом розслідування завершувалося повідомленням секретаря райкому партії за місцем проживання фігуранта для покарання у партійному порядку. Зважаючи на виправдання ветеранів щодо їхньої сумлінної боротьби на «фронтах Великої Вітчизняної війни» чи з «націоналістами», бюро райкому брало «інформацію до відома».

Таким чином, особові справи співробітників держбезпеки та матеріали службового розслідування мають безперечну цінність для з'ясування імен конкретних провідників політики радянської держави, режисерів і постановників сумнозвісних політичних й ідеологічних кампаній 1920–1980-х рр. Разом з тим, вони відкривають можливість для з'ясування певного кола питань кадрової політики Комуністичної партії, що спиралася не стільки на ділові якості, скільки на особисту відданість тогочасним схоластичним, ідеологічним постулатам, безмежну віру у правильність обраного курсу.

Матеріали службового розслідування надали можливість розкрити маловідомі нюанси реалізації масових операцій у 1937–1938 рр., виявити неформальні патрон-клієнтські стосунки окремих чекістських груп, їхній вплив на ухвалення кадрових і відомчих рішень.

Зібрані матеріали свідчать про наявність такого алгоритму проведення службового розслідування:

¹²⁷ ГДА СБ України, ф. 12, оп. 1, спр. 9179, арк. 128–130.

¹²⁸ Там само, арк. 132–133.

- скарга колишнього ув'язненого чи членів його родини (визначення прокуратури, суду чи військового трибуналу, що проводили/здійснювали розгляд справи чи реабілітацію);
- інформування керівництва КДБ при РМ СРСР/УРСР та ЦК КПРС/КПУ (співробітники держбезпеки були номенклатурою ЦК партії);
- на підставі скарги чи визначення суду/трибуналу/прокуратури згідно із наказом голови КДБ особлива інспекція відділу кадрів КДБ починала службове розслідування;
- слідчі проводили опитування колишніх колег, ув'язнених, підслідних, готували оглядові довідки по архівно-кримінальним справам, доводили факти порушення соціалістичної законності, розшукували додаткові документи, що характеризували постать співробітника держбезпеки;
- після завершення службового розслідування підписувався висновок і направлявся керівництву КДБ при РМ СРСР/УРСР, яке ухвалювало рішення про подальшу реалізацію зібраного матеріалу – або відкриття кримінального провадження, або партійно-пенсійне і моральне покарання;
- оскільки кримінальне провадження не відкривалося, ухвалені рішення реалізовувалося через направлення відповідних документів до фінансових підрозділів КДБ чи МВС, відділів соціального забезпечення, до яких були прикріплені ці особи;
- райкоми партії отримували скорочені варіанти висновків із переліком фактів порушення соціалістичної законності для ухвалення партійного покарання, але здебільшого обмежувалися «взяттям інформації до відома».

Покарання, що були застосовані до співробітників держбезпеки у другій половині 1950-х – 1970-х рр., свідчать про небажання вищого політичного керівництва СРСР розкривати у повній мірі злочини сталінізму, оскільки це одразу актуалізувало б питання про сутність комуністичного режиму в СРСР.

REFERENCES

1. Kokin, S., Serdiuk, N., Serdiuk, S. (Comps.). (2006). *Likvidatsiia UHKTs (1939–1946). Dokumenty radians'kykh orhaniv derzhavnoi bezpeky. T.1.* Kyiv: PP Serhijchuk M.I. [in Ukrainian].
2. Kokin, S., Serdiuk, N., Serdiuk, S. (Comps.). (2006). *Likvidatsiia UHKTs (1939–1946). Dokumenty radians'kykh orhaniv derzhavnoi bezpeky. T.2.* Kyiv: PP Serhijchuk M.I. [in Ukrainian].
3. Latsyba, V.P., Bilokon', V.I., Bukhin, K.D., Vasyl'iev, V.Yu., Vyzhha, V.V., Zaval'niuk, K.V., Kalytko, S.L., Kravchenko, P.M., Mel'nychuk, I.P., Palamar, I.H., Petrenko, V.I., Podkur, R.Yu., Strukevych, O.K. (Comps.). (2007). *Reabilitovani istoriiei: U dvadtsiaty semy tomakh. Vinnyts'ka oblast' / Redaktsiia tomu: L. M. Spiridonova (holova), V. P. Latsyba, S. S. Neshykyta in. Kn. 2.* Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka». [in Ukrainian].
4. Loshyts'kyj, O. (1998). «Laboratoriia». Novi dokumenty i svidchennia pro masovi represii 1937–1938 rokiv na Vinnychchyni. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 1/2, 183–227.* [in Ukrainian].
5. O politotdelax v sel'skom khozajstve. (1934, November, 29). *Pravda.* [in Russian].
6. Petrov, N., Yansen, M. (2008). «*Stalinskij pitomec*» – Nikolaj Ezhov. Moskva: ROSSPEN. [in Russian].
7. Petrov, N.V. (2010). *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti, 1941–1954: Spravochnik.* Moskva: Zven'ya, 2010. [in Russian].
8. Petrov, N.V., Skorkin, K.V. (1999). *Kto rukovodil NKVD, 1934–1941: Spravochnik / Obshchestvo «Memorial», RGASPI, GARF.* Moskva: Zven'ya. [in Russian].
9. Podkur, R. (2009). Reaktsiia spivrobotnykiv orhaniv derzhavnoi bezpeky URSR na pryypynennia «velykoho teroru» (lystopad 1938–1939 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KDB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 2, 136–167.* [in Ukrainian].
10. Serhijchuk, V. (1998). *Desiat' buremnykh lit. Zakhidnoukrains'ki zemli u 1944–1953 rr. Novi dokumenty i materialy.* Kyiv. [in Ukrainian].
11. Shapoval, Yu.I., Prystajko, V.I., Zolotar'ov, V.A. (1997). *ChK–HPU–NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty.* – Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].
12. Shapoval, Yu.I., Zolotar'ov, V.A. (2002). *Vsevolod Balyts'kyj: osoba, chas, otochennia.* Kyiv: Stylos.
13. Vasyl'iev, V. (2014). *Politychne kerivnytstvo URSR i SRSR: dynamika vidnosyn tsentr-subtsentr vlady (1917–1938).* – Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

14. Vasyli'iev, V., Podkur, R., Kravchenko, P., Petrenko, V. (Comps.). (2013). *Nastroi ta povedinka naselennia Podillia v umovakh stalins'koi revoliutsii «zghory». 1928–1940*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Vasyli'iev, V., Viola, L., Podkur, R. (Comps.). (2017). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv u 3-kh tomakh. – T. 1. Partijni zbory ta operatyvni narady spivrobotnykiv upravlin' NKVS URSR (lystopad 1938 – lystopad 1939 rr.)*. Kyiv: Vydavets' V. Zakharenko. [in Ukrainian].
16. Vitkovs'kyj, V.M., Tymchuk, V.M., Mazylo, I.V. (Comps.). (1994). *Chervoni zhorna: Spohady represovanykh, chleniv ikh rodyn, svidkiv represij. – Vinnytsia*. [in Ukrainian].
17. Xaustov, V.N. (Comps.). (2004). *Lubyanka. Stalin i Glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD. Arxiv Stalina: Dokumenty vysshix organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti. 1937–1938*. Moskva: Materik. [in Russian].
18. Zelenin, I.E. (1992). Politotdely MTS – prodolzhenie politiki «chrezvyčajshhiny» (1933–1934 gg.). *Otechestvennaya storiya – National history*, 6, 42–61. [in Russian].
19. Zelenin, I.E. (2006). *Stalinskaya «revolyuciya sverxu» posle «velikogo pereloma». 1930–1939: politika osushhestvleniya, rezul'taty*. Moskva: Nauka. [in Russian].
20. Zolotarev, V.A., Stepkin, V.P. (2010). *ChK–GPU–NKVD v Donbasse: lyudi i dokumenty. 1919–1941*. Doneck: Aleks. [in Russian].
21. Zolotar'ov, V. (1994). Chekisty 20–30-kh: materialy do biohrafichnoho slovnyka. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 168–171. [in Ukrainian].
22. Zolotar'ov, V. (2003). *ChK–HPU–NKVS na Kharkivschyni: liudy ta doli. 1919–1941*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
23. Zolotar'ov, V.A. (2004). *Oleksandr Uspens'kyj: osoba, chas, otochennia*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

Podkur R. «Our Party Is a State Party, The Party Rules the State...»: The Executive of The Communist Party's Decisions, The Colonel of The State Security Volodymyr Maistruk

Based on the criminal archival cases of the repressed citizens and using the materials of the internal investigation, the author explores the participation of the colonel of the State Security Service Volodymyr Maistruk in executing the mass repressions during the Great Terror. On his example, the author shows the coordination of military procuracy, Committee for State Security and Ministry of Internal Affairs in the process of leading the internal investigations directed against the employees of the state security service, which were involved in the tortures and faking the criminal

cases in the 1937–1938. The author also finds out the variants of the punishment for these employees in the 1939–1960's.

Key words: Volodymyr Maistruk, the State Security Service, political repressions, People's Commissariat for Internal Affairs, rehabilitation.

УДК 94:32.019.5(470)«1937/1938»

*Ксенія КУЗІНА**

Образ співробітника НКВС у радянській пропаганді доби Великого терору (за матеріалами газети «Правда»)

У статті авторка дослідила образ співробітника Наркомату внутрішніх справ, який транслиювався радянськими періодичними виданнями у 1937–1938 рр. Були проаналізовані механізми конструювання цього образу. Аналіз матеріалів газети «Правда» дозволив зробити висновок, що «образ наркомвнусправця» був представлений як антитеза «образу ворога». Радянська пропаганда прагнула легалізувати дії співробітників НКВС у добу Великого терору.

Ключові слова: співробітники НКВС, чекіст, радянська пропаганда, Великий терор.

Наприкінці 1920-х – у 1930-ті рр. радянською пропагандою був сконструйований образ ворога. Але існування ворога передбачає існування героя. Соціологи свідчать, що по мірі зростання у суспільстві рівня ненависті до ворогів, збільшується рівень довіри до армії та органів державної безпеки¹. Існування героїч-

* *Кузіна Ксенія Володимирівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.

¹ *Гудков Л.* Идеологема врага. «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции // *Образ врага / сост. Л. Гудков; ред. Н. Конрадова.* – М.: ОГИ, 2005. – С. 10.